

D O K T O R I É R T E K E Z É S

A nembeliség kategóriájának
fejlődéstörténete a lukácsi életműben

Ivánné Máté Zsuzsanna

T a r t a l o m

Bevezetés	1.o. - 11.o.
<u>I. fejezet</u>	
A nembeliség problémájának genezise az életműben	11.o. - 18.o.
<u>II. fejezet</u>	
A fenomenológiai tárgyréteg a korai művekben	19.o. - 35.o.
II.1.	
A tragédia, mint a pusztulásra ítéltetett értékes élet	22.o. - 24.o.
II.2.	
A drámakönyv esztétikai kategóriái	24.o. - 28.o.
II.3.	
A dráma lényege: a mély életérzések tudatosulása	28.o. - 30.o.
II.4.	
A forma empírikus és apriorisztikus felfogása	30.o. - 35.o.
<u>III. fejezet</u>	
A metafizikai esztétikai tárgyréteg.....	36.o. - 50.o.
III.1.	
A kétvilág - elmélet	36.o. - 41.o.
III.2.	
A kétvilág - elmélet dualitásai	41.o. - 50.o.
<u>IV. fejezet</u>	
Az axiológiai tárgyréteg a heidelbergi kézi- ratokban	51.o. - 57.o.
IV.1.	
A lét - érték, mint végső dualitás	51.o. - 54.o.
IV.2.	
A divergáló esztétikai típusú nembeliség	51.o. - 57.o.

V. fejezet

Az esztétikai típusú nembeliség Az esztétikum sajátosságában 58.o. - 74.o.

V.1.

A divergáló - konvergáló

esztétikai típusú nembeliség 60.o. - 63.o.

V.2.

A nembeli léthez való viszony:

a katarzis..... 63.o. - 64.o.

V.3.

A művészet: mint a nembeli

tudat hordozója 65.o. - 67.o.

V.4.

Az esztétikai típusú nembeliség onto-

lógiai aspektusa 67.o. - 74.o.

VI. fejezet

Az ontológiai típusú nembeliség felfogás

ellentmondásai az Ontológiában 75.o. - 86.o.

VI.1.

A marxi interpretációjú

nembeliség 75.o. - 78.o.

VI.2.

A reprodukció - fejezet

felfogása 78.o. - 86.o.

VII. fejezet

Az elidegenedés, mint a nembeli

fejlődés szükségszerű eleme 87.o. - 93.o.

VIII. fejezet

A Prolegomena kategóriakomplexusa..... 94.o. -100.o.

IX. fejezet

A Prolegomena problematikus

kérdéseihez 101.o. - 103.o.

X. fejezet

Összegzés 104.o. -107.o.

Jegyzetek 108.o. - 117.o.

Irodalom 118.o. - 121.o.

Bevezetés

Melyik az igazi Lukács? A gondolkodó vagy a cselekvő? A filozófus vagy a politikus, az esztéta vagy az irodalomkritikus, irodalompolitikus? A polgári, vagy éppen a marxista? A fiatal vagy az idős? Méginkább bonyolítható az első kérdés, ha e tevékenységek körökön belül is tovább kérdezzük.

Az a filozófus az igazabb, aki az 1953-as kiadású Adalékok az esztétika történetéhez című munkájában még mindig követi a személyi kultusz terminológiáját? Így szerinte Sztálin történelmi jelentőségű művet alkotott nyelvtudományi cikkeivel; Sztálin megállapításai az általános ideológia, a művészet területén korszakalkotóak és lángeszűek:

"a szocialista fejlődésnek magasabb fokára volt szükség, hogy a szocialista realizmus, mint az új korszak művészetének új megnyilvánulási formája, irodalom s művészet konkrét és pozitív központi problémájává váljék. Ezt a kérdést Sztálin vetette fel és az ő tanainak kifejtésében Zsdánov /később Malenkov/ és a szovjet művészetelmélet képviselői alkalmazták azt a művészi tevékenység egész területére."¹

Vagy az a filozófus a valódibb, aki 1962. II. 8-i keltezésű, Alberto Caroccinak írt Levelében a sztálinizmus egyik első és legélesebb szemű kritikusának bizonyul? Marxistaként ő írja le először az azóta már ideológiatörténeti köztudatba beépült megállapításokat. Miszerint Sztálin a lenini gondolatok hű követőjének és továbbvivőjének tüntette fel magát, de a valóságban

a marxizmus "negyedik klasszikusaként" saját elméleti nézeteit azonosította a marxizmus eredeti elveivel, úgy, hogy a sztálini "szellemi centralizáció ... közvetlen kapcsolatot teremtett a legnyersebb tények és a legáltalánosabb elméleti tételek között." ² E sztálini metodológia következménye és hatása egyetemes, a politikától a művészetekig terjed. 1970-ben Szolzsenyicin tanulmányában a kritikusi hangon túl már antisztálinista harcra szólít fel az eredeti marxi - lenini gondolkodásmód megőrzése érdekében.

Melyik politikus Lukács a valódi Lukács? Az a Saulusból - egyik vasárnapról a másikra - Paulussá lett Lukács elvtárs, aki az 5. hadosztály politikai biztosaként 1919. áprilisában a Tiszafürednél megfutamodó magyar zászlóalj nyolc emberét főbelöveti és ezzel teremt rendet? ³

Vagy az a politikus Lukács a valódibb, aki 1956. októberében Nagy Imre kormányátalakítási kísérletében névlegesen népművelési miniszteri tárcát kap és akit október 26-án beválasztanak a Központi Bizottságba? Majd ezután 1957. április 11-ig osztozik Nagy Imre sorsában és bár nem támogatta sorstársa politikai törekvéseit, soha nem határolja el magát Nagy Imrétől. ⁴

Tovább sorolva a megélt gondolkodás paradoxonjait, fel kell tenni ezt a kérdést is: vajon melyik esztétának higgyünk? Annak, aki 1933-tól Moszkvában esztétikai, irodalmi "hadbiztosként" a realizmus ellenfeleit "likvidálta", vagy annak az esztétának, aki megírta Az esztétikum sajátossága című művét?

Végül melyik irodalomkritikus, irodalompolitikus a valódibb? Az, aki 1909-ben az Új magyar líra című tanulmányában Ady egyik legjobb interpretálójának bizonyul és megállapításai máig érvényesek Ady Endre költészetére vonatkozóan? Vagy az az irodalomkritikus Lukács a valódibb, aki 1955- és '56-ban íródott Franz Kafka vagy Thomas Mann című írásában Joyce-t és Beckett-et "sematikusnak", Kafka művészetét pedig "artisztikusan érdekes dekadenciá"-nak gondolja és így középszerűnek is véli? ⁵ Annak a kritikusnak az érvelését fogadjuk el, aki Balázs Béla verseit A vándor énekel című elemzésében "Ady utáni líránk legmélyebb emberi megnyilatkozásai"-ként tartja számon és Balázs Bélát a költők Pantheonjába emeli? ⁶ Vagy fogadjuk el a kritikus Lukács - következetesen - Madách szobrát ledöntő gesztusát, "dialogizált", filozófiai "tanköltemény" címkéjét? ⁷

Nem célunk eldönteni, melyik az igazi Lukács. Az emberöltőnyi, megélt gondolatfolyam egyik szakasza sem igazabb, mint a másik. Legfeljebb kronológiai és nem értékrendet állíthatunk fel: azaz korábbi, vagy későbbi Lukácsról beszélhetünk. Az igazi Lukács nem más, mint egész élete, egész életműve. Déry Tibor találó kifejezésével élve Lukács a "cselekvő filozófus", a cselekvő esztéta. Véleményünk szerint Lukácsban a lukácsi lényeg: az emberré, személyiséggé válás csábító akarása, az értelmes élet utáni vágy. Ezen akarás iránya bár meglehetősen változó, de a motiváció az egész életművön át észlelhető. Fiatalkorában ez a motiváció késztette arra, hogy a valóságtól, az eltárgyasulások világától elmeneküljön a belső végtelenbe, az értékek világába, a lényegi világba; melyet először a léten túliban, majd később a művészetekben talált meg. A szellem, a

kultúra külön világa tűnt itt csupán igaz létezőnek és egyben egy lehetséges életmegoldásnak. Idővel azonban egyre inkább tudatosodott Lukácsban, hogy nem teremthető meg az adottal, a társadalommal, a környezettel szemben a lélek bensejében egy más, öntörvényű világ. Egy értelmetlen világban nem hozható létre egy értelmes, belső világ. Nyilvánvalóvá vált Lukács számára az is, hogy az értelmes, tartalmas élet kiküzdése csak úgy lehetséges, ha a természeti ember mellett ott érezzük magunkban a társadalmi embert, a nembeli létezőt is: akiben ott hat annak az igénye, hogy ne a partikularitásban, a részlegesben, hanem a történelem szintjén próbálja élni egyéni életét, megteremteni személyiségét. A nembeliség, a nembeli létező motivuma egyaránt lényege a lukácsi életnek, a lukácsi filozófiának, a lukácsi esztétikának.

A Lukács - irodalom szerzőinek többsége azonban arra törekszik, hogy a fenomén Lukácsok közül kiválassza az egy igazat, a valódit, majd a többi fenomén Lukácsot megkövezzék. De mint a továbbiakban láthatjuk az egyes valódi és nem valódi életszakaszok kiválasztása a kutatók részéről egy ideológiai nézőpont tetsző vagy nem tetsző önkényességén alapul. Lukácsnak A lélek és formák-ban található hermeneutikai megállapítása: "minden időnek más görögök kellene" ⁸ a lukácsi életmű hatástörténetére, értelmezéstörténetére is elmondható: minden időnek más Lukács kell. Ezt a tényt bizonyítja egyértelműen a nyugati és kelet-európai országok Lukács - irodalmának szembevető különbsége: az angol, olasz, francia, német nyelvterületen lévő szakirodalom bőséges bibliográfiát nyújt

a fiatal Lukács 1928-ig tartó "premarxista" és "protomarxista" korszakáról. Fiatalkori művei gyakran mértéktelen dicsőítés tárgyai, míg öregkori műveit lebecsülik vagy elhallgatják. Illetve a kelet-európai országokban mindez fordított tendenciájában észlelhető, elég arra utalnunk, hogy az Ifjúkori művek több mint fél évszázad után 1977-ben jelentek meg újra Magyarországon.

Az ideológiai nézőpontból történő Lukács-értékelés - országhatároktól függetlenül - szintén figyelemreméltó periódusokat és tendenciákat mutat a XX. század második felében. Az 1950-es, '60-as évek elején a lukácsi életmű a marxista ideológusok, a pártpolitika ténykedése ellenére felértékelődött mind Magyarországon, mind Nyugaton. Filozófiáját, esztétikáját nem tanították az egyetemeken, nem irtak róla disszertációt, de mégis szenvedélyesen keresték, olvasták könyveit, tanulmányait. A baloldali diákmozgalmak idején Európa szerte a fiatal Marx, Marcuse gondolatai mellett a lukácsi filozófia is élő organizációként hatott. A '70-es, '80-as évekre azonban ez a szenvedélyes érdeklődés elcsitult. A nyugati országokban ezt a tényt - kissé kényszeredetten - összefüggésbe hozhatjuk az újbaloldal, a marxizmus háttérbeszorulásával, a konzervativizmus előretörésével. Illetve Magyarországon a lukácsi filozófiai, esztétikai életmű hatékonyságát csökkentette a Lukács - tanítványok 1973-as filozófiai köztudatból való száműzöttetése és a '70-es évek közepétől megjelenő új, sokféle, polgári irodalomtudományi, esztétikai és filozófiai elmélet. Hazánkban is egyfajta hangsúly-eltolódás jött létre és a mérsékelt érdeklődés a fiatal Lukács felé fordult.

Napjainkban ismét tanúi lehetünk egyfajta Lukács - újraértékelésnek, hiszen a gazdasági, politikai, ideológiai változások a lukácsi életművet sem hagyják érintetlenül. Nemcsak az eddig rejtegett, de most újonnan megjelentetett Lukács írásokra, dokumentációkra gondolunk, hanem elsősorban azt a szemléletbeli módosulást emelnénk ki, miszerint a lukácsi filozófia, életmű következtetéseivel a társadalom minden területén számolnunk kell. És ennek ilyen vagy olyan értékelése ne pusztán a "hivatalos" ideológia álláspontján alapuljon, hanem - Lukács szavaival - azon, hogy a társadalmi lét mely problémakomplexusait érinti és ennek következményei az emberek gyakorlati aktivitásában a mindennapi élettől a világnézetig érezhetővé is válják.

A nyolcvanas évek magyar filozófiai élete elismeri és tiszteli Lukács nagyságát. Minden művét elemzi. Minden adatot tud életéről. Filozófiáját, esztétikáját értékeli; hibáit, tévedéseit jelzi. Egyszóval: elhelyezi a lukácsi életművet. Azonban - lukácsi terminológiát használva - a "következmények periódusa", a lukácsi szellemiség lehetséges következményeinek tudatosítása és felhasználása még nem történt meg. Tévedéseit, hibáit nem a helyes, nem helyes értékitéletekkel kellene csupán jeleznünk, hiszen ezeket az értékitéleteket, - mint láthattuk - az ideológiai korhangulatok meglehetősen relativvá változtatták. Hanem elsősorban önmagából az egész lukácsi életműből kell megértenünk a lukácsi gondolatokat, koncepciókat. Nem túlzó megállapítás, hanem tény, hogy a huszadik századi filozófiában, esztétikában

bármit megmagyarázni Lukács gondolatai nélkül nem lehet. Tény, hogy Lukácsnak köszönhetjük, hogy Magyarországon a XX. század második felében van filozófia, filozófiai gondolkodás, és hogy ez a filozófia ki tud tartani véleménye mellett. Tény, hogy számtalan filozófiai, esztétikai kategóriája már a miénk lett, beleivódott napjaink e tárgyú gondolkodásába. De a mai magyar filozófiai élet még mindig nem tett eleget Lukács György egyszerű kérésének: "Kevesebb tiszteletet kérek, de sokkal inkább megértését és felhasználását gondolatainknak."

E kérés szellemében a dolgozat elsősorban "megérteni" szándékozza a lukácsi életművet. Mégpedig annak általunk feltételezett és a továbbiakban bizonyítandó lényegén, lukácsi lényegén keresztül. Az életmód, a filozófiai, esztétikai gondolkodás lényege pedig egy kategóriában, a nembeliség fogalmában rejtőzik.

A tanulmány a nembeliség fogalmának megértéséhez nyújt adalékot, végigkísérve e fogalom geneziséét, történetiségét az életműben: a fiatalkori esztétika szociológiai, metafizikai, értékelméleti tárgyirétegén át, a heidelbergi esztétika divergáló esztétikai nembeliség fogalmán és a nagy Esztétika divergáló, konvergáló nembeliség felfogásán keresztül az ontológiai típusú nembeliségfogalomig.

A lukácsi lényeg, a nembeli létező először életmód-beli kérdésként merül fel, majd esztétikai felfogáson is túl-nő, és az Ontológiában már filozófiai, mindent átfogó, kate-

góriakomplexussá bővül. Az életmű kontinuitásában a nembeliség fogalmára fokozatosan ráépül egy egész esztétikai rendszer, művészetfelfogás. Mint egy felvett axiómából, ebből a kategóriából indítva magyarázza Lukács a különösség, tipikusság, katarktikusság, intenzív totalitás, a művészi szabadság, igazság, világ-szerűség esztétikai kategóriáit. E kategória köré helyeződik el, az Ontológiában a társadalom, mint totalitás felfogása, a társadalmi haladás és fejlődés kérdése, a szabadság, az értékek, és az elidegenedés problémája. Az Ontológia megszületéséig az ember nembeliségének esztétikai típusú megoldási módozatai jelennek meg. Olyan esztétikai típusú megoldások ezek, melyek fokozatosan ismeretelméleti reflexióként tudatosulnak. Visszatükrözik e fogalom ontológiai létét, ismeretünk lesz a nembeli létezőről az esztétika tudományának segítségével. Miután a nembeli létező az Esztétikában válik igazán teljessé, konkrétta, öntörvényűen itt vetődik fel a fogalom ontológiai genezisének és történetiségének a hiányérzete is. Ennek a hiátusnak a feltöltését találjuk meg az Ontológiában és Prolegoménában. Itt szintetizálódnak a nembeli létező ismeretelméleti és ontológiai sajátosságai. Itt tisztul le e kategória viszonya az értékhez, elidegenedéshez, a szabadsághoz. A Prolegoménában a nembeliség kategóriakomplexusa modellizálja a leginkább a társadalmi létben fellelhető konkrét létezők és a társadalmi viszonyok által létrehozott, e viszonyokat jelző kategóriák /mint szabadság, érték, elidegenedés, magáértvaló nembeliségre törekvés/ kettősségét. A posztumusz műben a nembeliség felfogás így hasonlóan bír egy konkrét nembeli létezővel, melyet minden maradandó művészeti alkotás hordoz - lényegeként. Felfogásukban e konkrét, tárgyasítható nembeli létező az esztétikai típusú

nembeliség, melyet az ifjú Lukács megsejt, és az idős Lukács a művészet lényegeként, legfőbb esztétikai értékkategóriaként határoz meg Az esztétikum sajátosságá-ban. Az Ontológia három kötetében e felfogás már viszonykategóriává bővül, mint ontológiai típusú nembeliség. E viszonykategóriával bizonyítja Lukács a társadalmi haladás tényét és irányát.

A filozófia történetében ősi igény a teória megélése, magatartásba, életmódba való átvitele. A lukácsi filozófiából következően és makacsul ismétlődve a nembeliség problémája vált átél, megélt problémává. A Megélt gondolkodásban, az 1971. elején súlyos betegen elkezdett önéletrajzi vázlatának fő motívumaként fogalmazódik meg ez a gondolatkör:

"hogyan lettek személyes tulajdonságok, hajlamok, tendenciák - a körülményekhez képest - maximális kibontakozás mellett társadalmilag tipikussá, mai /szóhasználatom/ szerint nembelivé, igyekeztek a nembeliségbe torkollani." ⁹

Ez a megállapítás saját életének megértési és megértetési kísérlete is, saját filozófiai eszközeivel. Egyéni szembesülés a partikularitás, az individualitás és a "gyakorlatilag megvalósított nembeliség" ¹⁰ problémájával, és a kettő sokszorosán és néhol tragikusan ütköztetett megélésével való végső számvetés. Az idős Lukács gyötrelmesen szerzett, rendithetetlen szokrateszi életbölcssége ez, végre saját filozófiájával szemlélheti életét. Nem mások megértésén, munkáin keresztül közeledik önmaga felé, mint ez fiatalkori attitűdjére olyannyira jellemző volt. Az önéletrajz fentebbi üzenete kettős segítséget is ad a megérteni szándékozó utókornak. Egyrészt az egyéni lét életmotivumaként

jelenik meg a nembeliséghez való közeledés. Másrészt e közeledés, mint egyre letisztulóbb tudatosodási folyamat a nembeliség fogalmának életművi történetiségében is nyomon követhetővé válik. Hogy mennyire nem önkényes kiemelés ez részünkről - ami az önéletrajzon belül az életművel való számvetés nembeliség központúságát illeti - jelzi az a tény is, miszerint a Prolegoménával egyidejű és utána keletkezett írásokban - az 1969 - 70-ben írt négy Előszóban és a Goethe példájában¹¹ - Lukács az absztrakt fogalom konkrét történeti meghatározottságainak és egyedi, egyéni megvalósulásának dilemmáját állította előtérbe Goethe, Lenin vagy éppen önmaga életének szemléletében. Ez megközelítésünkben olyan életmotívum tehát, amelyre a saját nembeli lét gyakorlati megvalósítása, az egyéniség valódi kibontakoztatása,¹² az értelmes élet keresése és megtalálása fűződik. Az életmotívum láncszemei: a fiatalkori nemetmondás a polgári életvitelre; az Ady - élményhez kapcsolódó küldetéses vétő vállalása; a kierkegaard-i esszéisztikus életvitel kialakítása a mindennapi élettel szemben; majd a paulusi fordulat, mely mind világnézeti, mind életmódbeli sorsfordulókkal telített. A lukácsi életpálya - mint minden emberé, habár kevésbé tudatosan esetleg - aktív tényezője volt a kornak, de ugyanakkor terméke¹³ is. Történelmi és egyéni fejlődés konvergenciája a nembeliség irányába. Irány és eredmény, melyben Lukács szerint nem az utóbbi a döntő, hanem az irányhoz való viszony. Azaz a történelem, a társadalom meghatározottságai között ki tud-e bontakozni a valódi, emberi adottság, az egyéniség, a világtörténelmi léptékű személyiség. Éppen a lukácsi élet megélt gondolkodása te-

liti fel számunkra a legközvetlenebb tartalommal a nembeli-
ség absztraktnak, elvontnak tűnő fogalmát.

I. fejezet

A nembeliség problémájának genezise az életműben

"Az ember emberréválásának első metafizikai megfogalmazását " ¹⁴ Lukács visszatekintő, és értékelő szavaival A lélek és formák esszé-korszakára helyezi. Mielőtt e problémakört esztétikai és filozófiai összefüggéseiben elemeznénk a következő fejezetekben, szükségesnek tartjuk általunk tételezett kiindulópontját, alapját is ismertetni.

A nembeliség problémakörének genezise Lukács romantikus antikapitalizmusa. A Lukács - szakirodalom ~~már~~ számtalan helyen és összefüggésben ~~elemzte~~ a fiatal gondolkodó kora társadalmához való viszonyát. ¹⁵ Mi - témánk felől közelítve - a következő összetevőit emelnénk ki a fiatal Lukács romantikus antikapitalizmusának.

Elsőként: Lukács romantikus antikapitalizmusa egyfajta életfelfogás, mely átfogóan és totálisan a lukácsi élet minden területén érvényre jutott. Így például a család életmódjával való szembenállás. Ha tovább szélesítjük a kört, ez a szembenállás kiterjedt saját társadalmi rétegére, a lipótvárosi zsidó életvitelre és ezen keresztül a megvetés legszélesebb köre már az egész provinciális, dzsentri Magyarországnak is szólt. Lukács visszaemlékező szavaival így ír erről az elutasító magatartásról:

" ... az akkori lipótvárosi életvitel módjával gyermekkorom óta mélyen elégedetlen voltam. S mivel apám gazdasági működésével kapcsolatban állandó érintkezésben álltunk a városi patriciátus

és hivatalnok - dzscentri képviselőivel, ez elutasító magatartás magától kiterjedt rájuk is. Így nagyon korán heves ellenzéki érzelmek uralkodtak bennem a hivatalos Magyarország egészével szemben. " 16

Másodszor: Lukács romantikus antikapitalizmusa véleményünk szerint nemcsak szűkebb - tágabb társadalmi környezetének szólt, hanem az egész századelő korhangulatának. E káosz-nak tekintett korban Lukács szemtanúja volt egy mindenre kiterjedő realitativizmusnak, beteges felaprózottságnak, egy rangos ürességnek, az értékek folytonos átértékelésének, erkölcsi - irodalmi léhaságának, az élet esendőségének. Egyszóval: a századelő hangulatanarchiájának. 1909-ben A lélek és formák egyik esszéjében így ír erről az életérzésről:

"Kóvályog minden; minden lehet és semmi sem biztos, egymásba folyik álom és élet, vágy és valóság, félelem és igazság, fájdalom elhazudása és bátor szembenézés szomorúságokkal. Mi marad meg? Mi biztos ebben az életben? Hol van egy pont és legyen bármilyen kopár és sivár és minden szépségtől és gazdaságtól messze elkerült, ahol biztosan megvethetné lábát az ember? Hol van valami, ami nem pereg ki, mint a homok, ujjai közül, ha ki akarja emelni az élet formátlan tömegéből, és fogni akarja, ha csak pillanatokra is? Hol válik el egymástól álom és valóság, én és világ, mély tartalom és múló impresszió?" 17 Tehát Lukács lázadása, romantikus antikapitalizmusa nemcsak a polgári életvitel, kora Magyarországa, a kapitalizmus ellen irányult, hanem e kor általános, dekadens hangulatanarchikus életérzése ellen is.

Harmadszor: e romantikus antikapitalizmus, mint életfelfogás, mint a fenállóval szembeni lázadás e kor kultúráját is megtagadta. E harmadik mozzanat a legfontosabb a nembeliség problémáját illetően. E kor kultúrájára az "esztéticizmus", az "impreszszionizmus" illetve később az "esztétikai kultúra" kifejezéseket használja Lukács, és így jellemzi Az utak elváltak című 1910-es esszéjében:

"Most az az egész világfelfogás, amelyben mi fölnőttünk, az a művészet, amelytől mi első nagy benyomásainkat kaptuk, nem ismert dolgokat, és tagadta, hogy lehet valaminek lényege, ... nem hitte semminek az állandóságát, ... nem volt benne semmi szilárd és semmi állandó. ... Minden hangulattá vált, minden csak egy pillanattig létezett: addig a pillanattig, amíg én - bizonyos élményektől bizonyos irányban diszponáltan - bizonyos megvilágításban néztem. ... Az én kiáradt a világba, és - hangulatai segítségével - magába olvasztotta azt. ... A dolgok szilárdságával megszűnt az énnel a szilárdsága is; a tények elvesztésével elvesztek az értékek is. ... Megszűnt minden egyértelműség, mert minden csak szubjektív volt." ¹⁸ Miért ez a mozzanat, a kultúra elleni lázadás mozzanata a legjelentősebb témánk szempontjából? Mert e lázadás, a romantikus antikapitalizmusnak e mozzanata nemcsak rombolni tud, tagadni; hanem teremteni is. Azaz a lázadás e mozzanata nem az egész esztétika, filozófia, művészet megtagadása ellen irányult, hanem egy új, lukácsi esztétika, művészet, filozófia felfogás megteremtése felé mutatott. Hiszen a romantikus antikapitalizmus életfelfogás csak ezen a területen nyújthatta Lukács számára a cselekvés, az újat teremtés lehetőségét.

Milyen antipólusokat találhatunk az elvetett esztéticizmus és a megteremtett, új lukácsi esztétika között? A hangulatanarchiával szemben célok, ideálok keresését. A relativizmussal szemben "fix pontok" felállítását. Az értékek átértékelése ellenében a lényeg megkeresését. A pillanatnyiséggal szemben megkeresni a művészetben az állandót, a "rendet teremtés princípiumát", a legfőbb értéket, azaz a formát.

"A forma talán csak az abszolútságnak egyetlen útja az életben" ¹⁹ írja Lukács a Kierkegaard-esszéiben. A forma, mint minden - Lukács számára elfogadható - művészet egységes nézőpontja, egyben értékelése az életnek, "ítéletmondás az élet felett." ²⁰ E formafogalomra épül fel az a művészetfelfogás, mely a megtagadott, tényleges élettel szemben a szellem álmodott valóságát jelenti, azaz egy tökéletesen harmónikus egész, egységes, rendezett, boldogító totalitást. A fiatal Lukács számára így az ember emberré válásának útja, az értelmes élet keresése és megtalálása ebben a művészetfelfogásban tételveződik. A nembeliség problémájának alapjait tehát a lukácsi romantikus antikapitalizmus kultúragtagadó és új művészetet, új esztétikát teremtő mozzanatában látjuk. Ez a kanonikusságra, normatív szférákra vágyódó új művészetfelfogás lesz először kizárólagos útja az egyén partikularitásból való kiemelkedésének, ez az új művészet jelenti Lukács számára az értelmes életet. Az új művészetre épülő esztétika állít fel olyan dualitásokat, mint: közönséges és valódi élet; élet és az élet; élet és lélek fogalompárok. A lukácsi új esztétika az egyetemességnek egy magasabb fokára törekedett, kettéválasztva ezzel a valóságot egy értéktelen és lényegi világra, megalkotva kétvilágelméletét, melyet a dualitások feloldatlansága miatt végletesen kettészakított.

A dualitás, mint az ifjúkori lukácsi esztétika és filozófia alapvető felvetése már az 1907-ben megjelenik. A modern dráma fejlődésének története című munkájában. Itt még szociológiai kérdésnek tekintettnek, illetve a mi terminológiánkban a fiatal lukácsi esztétika fenomenológiai tárgyrétegében. Az esszékorszakban, A lélek és formák, az Esztétikai kultúra megírásának idején azonban már teljes élességgel áll előttünk, s már túlnő a szociológizáló esztétikai tárgyrétegen és a fiatal lukácsi esztétika metafizikai tárgyrétegének alapvető kérdéseként fogalmazódik meg a valódi és az autentikus élet ellentéte. Végül A heidelbergi művészetfilozófiában és esztétikában már szélsőségesen éles ellentété fokozódik ez a szembeállítás, és a fiatal Lukács esztétikájának axiológiai /értékelméleti/ tárgyrétegébe emelkedik ez a probléma. Bárhogy változzanak is a terminológiai megközelítések, a probléma tartalma az egész ifjúkori életművön át azonos marad: a külső, kaotikus világba belesüppedő, magányra, elidegenedésre kárhoztatott individuummal - kinek életét csak az élmények, hangulatok folytonossága teszi egységgé - ellentéteződik az autentikus individuum, aki legszemélyesebb képességeit megvalósítva változtatja életét értelmes totalitássá, megismételhetetlen sorssá formálja a külső események zűrzavarát, és ezáltal válik megismételhetetlenné, de mégis általános érvényűvé. Az ellentétek a két pólusát köti össze a forma kategóriája. A forma legáltalánosabb és az egész fiatalkori életműben megfigyelhető funkciója: a homogenizálás és jelentésadás a kaotikus életanyagot értelemalakulatokká átrendező, a személyfeletti, az általános és objektív érvényesség hordozója. E formák hozzák létre a normatív - homogén szférákat,

az igazi művészetet, filozófiát, etikát. Ebből következik az egyéni és nembeli lét dualizmusának végső kérdése: lehetséges -e az életnek a megformálása, az autentikusság realizálása? Vagy másképpen fogalmazva: lehetséges -e az élet művészetként való megélése? A fiatal Lukács többféle válaszadással kísérletezett, mint azt a következő fejezetben ismertetjük. De a probléma megoldása helyett csak egyre inkább mélyült e dualitás. Végső és igazi megoldást Az esztétikum sajátosságában és A társadalmi lét ontológiájában nyer.

Mint már a bevezetőben említettük, a nembeliség felfogásban megkülönböztetünk egy esztétikai típusú nembeliséget - mely konkrét nembeli léttel bír - és egy ontológiai típusú nembeliséget, mely viszonykategória. Az esztétikai típusú nembeliség felfogáson belül is két lukácsi koncepciót tételezünk: egyrészt a fiatalkori esztétikában dualitásra és divergenciára épülő nembeliségfelfogást, másrészt pedig a nagy Esztétika divergáló - konvergáló típusú koncepcióját. Mint a továbbiakban ezt láthatjuk, ugyanaz a mindent maga alá rendelő problémakör, csak más megoldási módozatokkal. A mindent maga alá rendelés kifejezés alatt azt értjük, hogy a nembeliség problémájának különböző megoldási módozataitól függött a fiatalkori illetve idős Lukács elidegenedés, érték felfogása, a művészet lényegére, kategóriáira vonatkozó felfogása. A fiatalkori esztétika és a nagy Esztétika nembeliség felfogásának alapvető különbözősége mellett megállapíthatunk egy alapvető azonosságot is. Mindkét gondolatkörben a művészet az a társadalmi tudatforma, mely először még ugyan kizárólagos, de később is a legtipikusabb és legdemokratikusabb útja az egyén partikularitásból való kiemelkedésének.

A fiatalkori esztétikán belül a duális nembeliség felfogást véleményünk szerint egzaktabban megközelíthetjük, ha a továbbiakban elkülönítjük az 1907 és 1918 közötti gondolatok három tárgyrétegét: a fenomenológiai, metafizikai és axológiai tárgyréteget.

II. fejezet

A fenomenológiai tárgyréteg a korai művekben

Az eddigi Lukács - kutatás ~~részletesen~~ felvázolta már a fiatalkori esztétika hatástörténetét; elemezte kategóriáit, koncepcióit.²¹ Azonban a lukácsi esztétika vizsgálata, az egyetemességre törekvés szempontjából még nem történt meg. Véleményünk szerint ezt a szempontot témánk, a nembeliség problémaköre indokolja elsősorban. Egyetértünk Zoltai Dénes hasonló megközelítésével az Út a modern filozófia világfogalmához című tanulmányában, bár az egyetemességre törekvés motívumát Zoltai a lukácsi "nagy", "transzcendentális honvágú" filozófiai elmélet létrehozásában látja.²² Megközelítésünkben Lukács nemcsak a filozófiában keresett "állócsillagokat", hanem egyéb szellemi objektívációkban, így a művészetben, kultúrában, etikában is. E feltevésünket leginkább a nembeliség koncepciójának esztétikai, etikai és filozófiai szinteken történő megjelenése igazolja az életműben.

A fiatalkori esztétika ezen újabb szempontú megközelítése mindenképpen magyarázatát adná azoknak a kavargó és bizonytalan címkézéseknek is, melyet a Lukács - kutatók e korszak munkáira ragasztanak. Azaz a fiatal Lukács hol platónikus, hol kantiánus, neokantiánus, hegelianus, weberianus, vagy éppen egzisztencialista volt. Szerintünk nem hol ez, hol az, évekre sőt hónapokra megjelölve; hanem mindez együtt. De csak annyiban egyik vagy másik, amennyiben az egyetemességre törekvés szempontjá-

ból beépítette saját gondolatvilágába egyik illetve másik filozófus, esztéta nézeteit. E törekvés igényéből nézve a fiatal Lukács gondolatai nem eklektikus hatástörténet. Szellemi érdeklődésének fordulatai nem egy helyben álló ide-oda forgó szélkashoz hasonlítaniuk, melynek nem lehet felrajzolni "útirányát" sem, ²³ mint ahogy ezt Szerdahelyi István állítja monográfiájában.

A fentebb vázoltak szerint 1907 és 1918 között három tárgyréteget különítünk el: a fenomenológiai, metafizikai és axiológiai réteget. A fiatalkori életműben e három szféra kronológikusan, itt-ott átfedésekkel épül egymásra, úgy, hogy egyben meg is szünteti az előző érvényességét. Például: a fenomenológiai tárgyréteg A modern dráma fejlődésének története című könyvben a legerőteljesebb. Bár a metafizikai szférába tartozó esszékorszakban is foglalkozik Lukács művészetszociológiával, de csak érintőlegesen; míg ez a tárgykör a heidelbergi filozófia és esztétika megírásakor szinte teljesen eltűnik, vagy alapvetően más értelmezésben szerepel. ²⁴ E tárgykörök egymásra épülésének logikája, mint már említettük a lukácsi egyetemességre törekvés nézőpontjából elemezhető és érthető meg teljesebben.

A továbbiakban tekintsük át, mit értünk fenomenológiai tárgyréteg alatt; miképpen jelenik meg e tárgyréteg a művekben; hogyan kapcsolódik mindezekhez a nembeliség problémaköre.

A fiatal lukácsi esztétika tárgyfogalma legáltalánosabb értelemben a művészet. Tehát az esztétika, mint filozófiai

tudományág, a művészet filozófiája. De csak a művész nem lehet az esztétika tárgya ezen belül; mert a művész nem reális lényeg, hanem irreális karakter, típus. De az alkotásmód, vagy a befogadói élmény sem lehet csak az esztétika tárgya, mivel a lélektan nem esztétika. Az esztétika igazi tárgya, lényege a forma. Ennek a gondolatnak a folytonossága mindhárom tárgyréteget összeköti. A forma a fiatal Lukács gondolatvilágában egy univerzális kategória, mely egyszerre fenomén - szociológiai, metafizikai és értékelméleti - aspektusú. A forma szociológiai megközelítésben mint az esztétikai alany /alkotó és befogadó/ és esztétikai tárgy egymásra vonatkoztatásának fókusza, metafizikai értelemben mint állandó, egyetemes, tiszta forma szerepel, szociológiai értelemben mint az igazi művészet legfőbb értékeként tétéleződik.

A művészettörténetben pedig mindinkább csak az marad fenn, ami értékes. Így következik ebből, hogy érték - mint forma és időtlenség összefüggenek, feltételezik egymást.

A fiatal Lukács fenomenológiai esztétikai tárgyköre az esztétikai élményt, objektum és szubjektum, esztétikai alany és tárgy egymásravonatkoztatását, mint esztétikai szociológiát tárgyalja. Ez a tárgyréteg lényegében filozófiai ismeretelmélet, központjában az esztétikai élménnyel. Lényegmegragadásra irányul, az esetleges relativizmus elkerülése végett a törvényszerűségek feltárására törekszik. A fenomenológiai tárgyrétegbe a következő, Lukács által felvetett esztétikai problémákat soroljuk: az esztétikai élmény, esztétikai hatás, és egyes műfajelmélettel kapcsolatos témákat; összegezve: objektum és szubjektum, esz-

tétikai alany és tárgy meghatározott és folytonos fejlődésnek, változásnak kitett kapcsolatát, viszonyát taglalja e tárgykör, empírikusan, a konkrétumokhoz kötötten, keresve az "állandót a változásban, és a változót az állandóban." ²⁵

A fenomenológiai tárgyréteg két reprezentatív írása az 1907-es A modern dráma fejlődésének története és az 1910-ben íródott Megjegyzések az irodalomtörténet elméletéhez. A drámakönyv megírásakor Lukács Berlinben Simmel előadásait hallgatja a művészet szociológiájáról, így nyilván érezhető a kulturszociológus hatása. A könyvben, mint erre Lukács a Megélt gondolkodásban maga is utal: "Marx - tendenciák erőteljesen az előtérbe" ²⁶, de Simmel közvetítésével elsősorban, aki Marxot "felszínesen igazolja - lényegileg eltorzítja." ²⁷ Lukács megállapításai ellenére Szerdahelyi István monográfiájában ezt a korai művet véli legközelebbállónak a későbbi Lukács marxista gondolatvilágához. ²⁸

II.1. A tragédia, mint a pusztulásra ítéltetett értékes élet

A dráma műfajának változását alapvetően szociológiai kérdésként taglalja Lukács, a műfaji változásokban szociológiai okokat keres és talál. Bizonyítani igyekszik, hogy a dráma legművészibb elemeinek is szociális határozományai vannak. Így a műfajok fejlődésében ezek szabnak irányt. Fenomenológiai - szociológiai tárgyréteg teóriája, elméleti kiin-

dulópontja már a drámakönyben szorosan kapcsolódik a nembeliség problémájához. E teória körvonalai: Lukács felfogásában a dráma virágzásának az osztályhanyatlás kedvez. Így a modern dráma szükségszerűen tragédia vagy tragikomédia, mely mögött az a felismerés húzódik, hogy a válságkorszakok, így a kapitalizmus lényege is, hogy benne az értelmes életre való törekvés pusztulásra ítéltetett. A tragédiában az elpusztulásban kap kifejezést az értékes élet, mivel a jelenvalóság értelmetlen, ahol minden érték elpusztul. Másképpen szólva: az élet maximuma a halálban érhető csak el és ezért a tökéletes dráma csak tragédia lehet; az életértékeket csak a halál hősiessé emelésével lehet átmenteni. Az értékes élet tragikus látása az esszékorszak metafizikai szférájában már nemcsak egy műnemen belül, hanem a művészetre általánosítva fogalmazódik meg. A tragikum a metafizikai rétegben "fetisizálódik", tragikus életérzéssé fokozódik, megerősítve a lukácsi lét - érték dualizmust; tovább mélyíti a fiatalkori esztétikai típusú nembeliség divergáló jellegét:

"Amikor az életben kicsinyesen, csúnyán vagy esetleg rettentő fájdalmak és kegyetlenségek között pusztulnak el a legfőbb életértékek, akkor örömezetnek kell származnia abból, ha a nagyszerű halál van ábrázolva. ... A tragédia tudatossá teszi az életprocesszusokat és szembenézni velük, megérteni szükség-szerűségüket mámoros, intellektuális öröm. A tragédia emellett - ez hatásának lényege - kondenzált erejénél fogva magában az életben soha meg nem nyilvánuló életgazdagságot és intenzitást foglal bele a tragikus élménybe; a tragédia emberének az életben megfelelő embert - éppen elbukása által - messze legmaga-

sabb elgondolható lehetőségei fölé emeli. " 29

II.2 A drámakönyv esztétikai kategóriái

E tárgyréteg teóriájának másik alappillére a forma kategóriája, mely objektum és szubjektum, befogadó és alkotó, esztétikai alany és tárgy egymásra vonatkoztatásának közös fókusza.

"Az igazán szociális az irodalomban: a forma.

A forma teszi a költő élményét másokkal, a közönséggel egyáltalán közölhetővé, és - elsősorban legalább - ez által a közölség által, a hatás lehetőségére és a tényleg beálló hatás által válik igazán szociálissá a művészet. Persze, ennek alkalmazásában sok a nehézség, mert éppen a forma nem válik soha tudatos élménnyé a felvevőben, és az alkotóban sem mindig. A felvevő csakugyan azt hiszi, hogy tartalmak hatottak rá, és nem veszi észre, hogy aminek segítségével csak észrevenni is képes volt, amit tartalomnak hisz: a tempó, a ritmus, a kiemelések és elhagyások, a fények és árnyékok elhelyezései stb., hogy ez mind forma, mind része a formának, mind út, ami a formához, mint láthatatlan középponthoz vezet. " 30

Az alkotóban is ritkán válik tudatossá a forma. Hiszen az alkotónak élményei és technikai problémái vannak, de Lukács szerint, minden élményátélésnek van egy a priori mozzanata:

"Az igazi művész igazi formája: állandó a priori a dolgokkal

szemben, valami, ami nélkül még észrevenni sem volna képes őket. " 31

Az alkotó ezen a priorija egyfajta életfelfogás, világnézet, lelki valóság, mint a forma legbensőbb lényege. Lukács szerint bizonyos életfelfogások csak bizonyos időkben léteznek, szociológikusan meghatározottak. Az életfelfogás, a világnézet magával hoz bizonyos formákat és másokat eleve kizár, tehát a forma is szociálisan meghatározott.

A forma itt még szociológiailag determinált, szemben a Megjegyzések az irodalomtörténet elméletéhez koncepciójával, ahol a forma már idő- és korfeletti kategória is. 32

A forma a fenomenológiai tárgyrétegben még dominánsan az irodalom belső szociális meghatározója és nem egy külső, metafizikai kategória.

A fenomenológiai tárgyrétegben az esztétikai tárgy és alany egymásraveződésének problémaköréhez tartozik a hatás, mely Lukácsnál az irodalom külső szociális meghatározójaként szerepel. Mivel a hatásnak szociális okai vannak, így vannak korok, melyek egyes drámai műfajoknak különösen kedveznek. Mint már említettük: Lukács szerint a dráma virágzásának az osztályhanyatlás kora kedvez, így a kapitalizmus "drámai korrá" vált:

"Azok az idők ilyenek, amikor az élet teljesen problematikusá válik, s így az etikai ember számára az életnek meg kell szünnie centrális életértéknek lenni. És ellentétben kerülve az ember legfontosabb értékeivel, azok javára, a már vagy még halálra ítélték javára fog eldőlni az értékelés: megszületik

a szép halál ideológiája. " ³³

Lukács a drámát olyan írásműnek tekinti, melynek célja a tömeghatás. ³⁴ Ez magával hozza szűk terjedelmét és ezzel együtt azt is, hogy az életet csak mintegy szimbolikusan jelzi kontúrjaival. Részletesen elemzi a dráma által megjelölt élet és valóság problémáját. Olyan kulcsfogalmakkal körülírva, mint a konfliktus, tragikum, tipikusság, intenzív totalitás, szabadságra törekvés; - azaz az egyetemességre törekvés kulcsfogalmaival. A dráma Lukács szerint:

" az akarat költészete ... drámaivá egy embert és sorsát csak akaratának megfeszülése tehet. ... mert csak akaratában és akarata szülte cselekedeteiben nyilvánulhat meg közvetlen energiával az ember egész lénye." ³⁵

Az akarat megnyilvánulása a drámában a küzdelemben, a konfliktusban tükröződik leginkább. A drámai konfliktus általánossága Lukács szerint megköveteli a tipikusságot:

" ha egy ember szerepel benne, kell, hogy az embert /vagy legalább egy bizonyos emberfajtát/ reprezentálja, szimbolizálja; ha valami történik vele, kell hogy az az életét illetve annak az emberfajtának tipikus életét, sorsát jelentse. És kell, hogy az az ember és az a sors a számba jövő tömeg számára tipikus ember és tipikus sors legyen." ³⁶

A tipikusság kategóriája mellett az intenzív totalitás hasonlóan fontos esztétikai kategóriája a drámakönyvnek: " a dráma tartalma az egész élet, egy teljes, tökéletes, magá-

ban zárt univerzum, ami az egész életet jelenti, ami maga az egész élet kell hogy legyen. Ezen univerzum ábrázolására való eszközei azonban térben és időben rendkívül korlátozottak. A drámának lehetőleg kis helyen, korlátolt számú személlyel kell egy egész világ illúzióját keltenie.

... minél kevesebb eszközt használni, és mégis minél többet magába foglalni. Ez a terjedelmi korlátozottság mind a történésnek, mind a benne szereplő emberek rajzának stilizálására kényszeríti a drámát; az élet gazdagságának érzéki ereje helyett - a mindig fogalmi, az elvontság felé hajló - általánosítás, a részletek elhagyása segítségével hathat csak." ³⁷

Az igazi dráma elé állított esztétikai norma, az intenzív totalitás kategóriáját, mint láthattuk a fiatal Lukács már hasonló értelemben használja, mint marxista esztétikusként. De ezt az esztétikai kategóriát még csak a drámai műnemnek tulajdonítja, ezzel szemben felállítja az extenzív totalitás kategóriáját, mely tartalmi egyetemességre irányul és az epikára jellemző. ³⁸

A forma homogenizáló funkcióját Lukács a rend, a szükségszerűség, az ok-okozatiság meglétével igazolja. A rend, mint a dolgoknak egymással való bonyolult összefüggése kizár minden véletlenepizódot és a dráma mint az egymásból következő dolgok szigorúan megszerkesztett "szükségszerűségi architektúrája" ³⁹ áll előttünk.

E szükségszerű ok-okozatiság végoka a drámában az alkotó érzése a világgal szemben, pontosabban: a világnézete.

De a világnézet nem tartalmi végok, hanem kizárólag formai.⁴⁰ Ez a megállapítás szinte azonos a Megjegyzések az irodalomtörténet elméletéhez című írásában a forma lényegéről mondottakkal:

"A világnézet formai posztulátuma minden formának, tehát tartalma tulajdonképpen közönyös: kell a világnézet megalapozásul, de csak világnézet kell, mindegy, hogy milyen." ⁴¹

II. 3. A dráma lényege: a mély életérzések tudatosítása

A fenomenológiai tárgyréteg harmadik alappillére - a legmélyebb életérzések tudatosítása - szorosan kapcsolódik a nagy Esztétika nembeliség koncepciójához. Lukács a filozófiai jellegű legmélyebb életérzések tudatosításában látja a maradandó dráma célját, lényegi vonását:

"A dráma hatásának lényege: a legmélyebb életproblémákat közvetlen szimbólumok segítségével nagy tömegekben tudatosítá tenni; a legmélyebb életérzéseket nagyon különböző és - a tömegben - lét által - primitívebbé vált emberekben felkelteni. " ⁴²

E gondolatcsíra a nagy Esztétika terminológiájában valamely emberi lényegre utaló mozzanatot jelent, melyet minden igazi műalkotás hordoz. Az emberiség valamely lényegi problémájával való azonosulás a katarzis, mely révén bárki fele-

melkedhet a partikularitásból a nembeli létbe, azáltal, hogy a műalkotás létrehoz egy tudatos viszonyulást saját, nembeli-vé vált lényegünkhöz. A drámakönyvben az emberi lényeg helyett az "életérzések" szinonim kifejezést találjuk. A lényegibb életérzések tudatosítása hasonlóan demokratikus, mindenki számára átélhető folyamat, mint az öregkori Esztétika nembeli létre való eszmélésének folyamata. Mindkét koncepció a tudatosulás, a tudatos viszony létrehozásában látja a művészet, illetve a dráma hatásának lényegét. Éppen ezen alapvető azonosság magyarázza azt a tényt, hogy a fiatalkori esztétikai nézetek közül a drámakönyvben fordulnak elő a leggyakrabban, - mintegy gondolatcsíra, sejtés formájában - azok az esztétikai kategóriák, melyek később Az esztétikum sajátosságában a nembeliséget körülíró kategóriákként szerepelnek. A drámakönyvben a tipikusság, az intenzív totalitás, a tragikum, a szabadság, a szimbólumban sűrített ábrázolásmód jelentik ezeket az esztétikai normákat, természetesen még nem a művészet sajátosságaként, hanem csupán emílik a dráma jellemzőiként.

Lukács szerint e mély életérzések felkeltésére leginkább alkalmas drámai műfaj a sorstragédia, melyben az emberi akarat, a küzdelem mindig a szabadságra irányul. "Az emberi akarat, az ember /bármilyen kötöttnék gondoljuk is el/ mindig a szabadság, a magából kiinduló cselekvés elvét fogja szimbolizálni. " ⁴³ A fiatalkori esztétika e gondolata ismét párhuzamos Az esztétikum sajátosságában az emberi lényeg, mint a szabadságra törekvés értelmezéssel.

Véleményünk szerint ebben a korai, 24 évesen írt műben már körvonalazódik a nembeliség problematika, bár még igen szociológiai, fenomén jelleggel. A nembeli létező mint a legmélyebb életérzések átéléseként jelenik meg, és ezt a folyamatot segítik az olyan esztétikai normák, mint a tipikusság, intenzív totalitás, tragikum, a szabadság igénye. A későbbi, marxista nembeliség felfogás legfőbb mértéke, a szabadsághoz való viszonyulás gondolata is feltűnik e korai műben. Mint a további fejezetekben ez láthatóvá válik, fenomenológiai tárgyrétegben, a dráma elemzésének kapcsán felfedezett esztétikai kategóriákat két - három év múlva egész művészetfelfogására kiterjeszti. De az általánosabb érvényűség veszélyekkel is jár, eltávolodik az empirikus, szociológiai értelmezésektől és egyre metafizikaibbá válnak ezek a kategóriák.

II. 4. A forma empirikus és apriorisztikus felfogása

Megjegyzések az irodalom történet elméletéhez című tanulmányát Lukács esszékorszakában írja. A mi felfogásunkban ekkor már metafizikai problémák állnak esztétikájának középpontjába, de a fent említett 1910-ben megjelent írásmű még részben szociológiai jellegű. A tanulmányból csupán a forma megközelítéseket emelnénk ki, hiszen e fogalom különböző megállapításokra vezető megközelítése jelzi a fenomenológiai szféra elégtelenségét és ugyanakkor a metafizikaival való szemben-

állását is. A forma fogalmát három szempontból közelítette meg Lukács.

Véleményünk szerint e három megközelítés nem áll ellentmondásban egymással, eltérően Szerdahelyi István meglátásától.⁴⁴

A forma háromféle értelmezése akkor nem ellentétje egymásnak, ha nézőpontunk az egyetemességre törekvés, az általánosítás szempontja, mely szerintünk a fiatal Lukács esztétikai nézeteit vörös fonálként összeköti. Innen közelítve a következő, hierarchikusan egymásra épülő és egyre szélesebb forma - értelmezéseket olvashatjuk ki az 1910-es tanulmányból. A hierarchia csúcsa már a nembeli létezőt érinti, mint végső emberi vonatkozásokat.

Először a forma, "mint igazán szociális az irodalomban"⁴⁵ értelmezésben szerepel. A következő gondolatmenettel jut Lukács erre a megállapításra: az irodalom szociális jelenség, ugyanis lényegében közlés, mely társadalmi hatások alatt élő emberből kiindulva hat ugyancsak társadalmi hatások alatt álló emberekre. A hatás lehetőségének keretei tehát szociológiai szempontból vannak körülhatárolva. És mivel az élmények irodalmi közlésének módja a forma, így a forma alapvetően szociális elemet képvisel az irodalomban, mint szociológiai meghatározottságú, történetileg változik,⁴⁶ empirikus jellegű kategória.

A forma második megközelítésében lelki aktivitás, végső lényegét tekintve mind alkotó, mind befogadó részéről világnézet, egy egységes nézőpont. Lukács szerint a forma

lelki aktivitása ritkán tudatosodik /akár az alkotóban, akár a befogadóban/.

Hasonlít az intuitív megismeréshez, mely a torzóban is meglátja az egészet, vagy éppen a matériában a formát.

"A forma az, ami egy műben zárt egésszé rendezi a neki anyagul adott életet. " ⁴⁷

Ilyen értelemben a forma időnkivüli, nem historikus, nem szociológiai, hanem állandó eleme minden esztétikai tevékenységnek, alkotásnak, befogadásnak egyaránt, és fogalmilag a legkevésbé megragadható, apriorisztikus jellegű.

Végül a formát harmadik megközelítésben, egyetemes, metafizikai kategóriaként mint tiszta formát tételezi Lukács. A tiszta forma mintegy szintéziseként az előző ketőnek, egyszerre szociális és aszociális, konkrét és általános, empirikus és apriorisztikus.

"Azt mondtuk: a forma a szociális elem az irodalomban, az alkotót és felvevőt összekapcsoló; most hozzá kell ehhez még tennünk: a forma a disszociatív elem is, a költőt és közönségét egymástól a legmélyebben elválasztó princípium." ⁴⁸

A tiszta, nagy forma - szemben az elavuló irodalmak formáival, melyeknek erős a szociális kötöttségük a korhangulattal, ezért könnyebben elavulhatnak - "kiválik minden közösségből, téren kívüli és időn kívüli, ahistorikus és aszociális lesz." ⁴⁹ A tiszta forma azáltal marad fenn, hogy eltakarja az alkotóban az élmény csak személyes voltát, "végső emberi vonatkozások sémáit" ⁵⁰ képes közvetíteni.

E séma, mely szimbolikus és általános, állandóbb a tartalom-

nál, hiszen más időkben más tartalmakkal telítődik fel. "A világirodalom minden igazi nagy alkotását, olyant amely évszázadokon át fennmaradt, minden időben másképpen magyarázták az emberek - és éppen ezért maradhatott fenn. Mert minden ilyen nagy alkotás képes volt tartalmait egy végső sors - összefüggés sémájában koncentrálni, és ezáltal elérni, hogy minden kor a maga /ez alá a séma alá vonható/ sors - összefüggését érezze a mű igazi tartalmának." 51

Lukács a Megjegyzések az irodalomtörténet elméletéhez című tanulmányában nem önellentmondásba keveredik, hanem szándékosan nyitva hagyja a kérdést, miszerint a forma empirikus vagy apriorisztikus jellegű -e. A forma empirikussága az irodalmi alkotások szinkrón szemléletéhez kötött, apriorisztikussága pedig a műalkotások diakrón szemléletekor bizonyított.

Lukács ekkor még egy empirikus - történeti apriori forma - fogalomhoz vonzódik, a kettő kibékítéséhez. Itt a forma még nem kizárólagosan metafizikai aspektusú, mely szemben áll az élet jelenségeivel, a megformálandóval. De nem kell sok időnek eltelnie, hogy ezt a gondolatot, mint simeli közvetítésű "belső megalkuvást" a legmélyebben megvesse. Egy év múlva született írásában: A tragédia metafizikájában a forma kategóriája már elveszítve minden empirikusságát, merev mozdulatlanságban és elérhetetlenségben áll előttünk.

A maradandó dráma egyetemességét kifejező esztétikai kategóriák - mint a konfliktus, tipikusság, intenzív totalitás, a nembeli létező, mint mély "életérzések", "végső emberi vonatkozások" - körvonalazódása a fenomenológiai tárgyrétegben még a konkrét, empirikus ismeretekhez kötötten jelennek meg. Ezek a kategóriák itt még elég konkrétak, a műalkotásokhoz kötöttek, és csak később, az esszéekorszakban válnak metafizikussá. E tárgyrétegben megjelenő kategóriákat tekintjük az öregkori Esztétika kategóriáihoz a legközelebbállónak, de megoldásukban nyilván különbözőnek.

A fenomenológiai tárgyréteg felvetett olyan problémákat, melyeknek empirikus megoldása lehetetlen. Így a művészetben, annak fejlődésében, változásában megfigyelhető törvényszerűségek, állandóságok kérdése megoldatlan marad. Ennek tisztázására mélyebb, filozófiai alapokra volt szüksége Lukácsnak.

Azonban, mint látni fogjuk a metafizikai, axiológiai rétegben, az általánosságra törekvés nemcsak a konkrét empiriától való elszakadáshoz vezet, hanem szembenálláshoz is, a konkrétumok tagadásához.

A nembeli létező terminológiai variációi a fenomenológiai tárgyrétegben: az ember legmélyebb életérzése, a végső emberi vonatkozás és a tragikus élmény. Mindkét gondolat: a dráma lényegének magyarázata. Bár a tömeg -lét embere ellenpontosodik a mély és végső emberi vonatkozásokat

átélt emberrel, de nem áll végletesen szemben egymással,
nem zárja ki egymást a két élettér, mint később a meta-
fizikai és axiológiai szférában. A tragikus élmény, mint
az élet legmélyebb szimbóluma szintén életen és művésze-
ten belül marad. Az értékes élet pusztulásra ítéltetett-
ségének gondolata csak később fatalizálódik.

A metafizikai tárgyrétegben életet és művészetet egy érték-
hierarchiában gondolkodva kívülről szemléli, egy transzcen-
dentális nézőpontból.

Igy jön létre élet és művészet áthidalhatatlan szakadéka.

A tragédia metafizikája című tanulmányában már teljes a
szakadás a nembeli létezőt illetően: az ember a tragikus
élményben lényegére talál, de a létezés síkján elveszíti
önmagát.⁵² Mind a fenomenológiai, mind a metafizikai tárgy-
réteg az autentikus, értelmes lét egy-egy variáció-
ját teoretizálja.

III. fejezet

A metafizikai esztétikai tárgyréteg az esszékorszakban

A metafizikai tárgyréteg problémái: a művészet és valóság kapcsolata; hétköznapi és lényegi élet, mint "élet" és "az élet" dualitása; valóság és valóságfelettség. A művészet metafizikusait, így a fiatal Lukácsot - az érdekli, hogy a műalkotás szempontjából milyen fix pontokat lehet találni a kifejezendőtől a kifejezettig, a tartalomtól a formált tartalomig; vagy másképpen szólva: a művészet lényegének ismeretére van szüksége minden metafizikusnak, az esztétikai Abszolútumra, ideára. A fiatal Lukács gondolatvilágában filozófia és esztétika itt, ebben a metafizikai tárgyrétegben kerül közel egymáshoz.

Minden esztétikai problémának van egy filozófiai vetülete is. A lukácsi esztétika metafizikai tárgykörén keresztül illeszkedik egy-egy filozófiai rendszerbe. Ha nembeliség - felfogás, az egyetemességre törekvés szempontjából közelítünk a lukácsi esztétikai filozófia felé, akkor egyértelműen belátható, hogy a fiatalkori lukácsi esztétika alapján véve platonikus, életfilozófiai hatásokkal tarkítottan. A metafizikai és axiológiai tárgyrétegben a művészet lényegében értéktényezőket hordoz, őriz, valósít meg. Valóság és művészet viszonya így nem lehet semmitmondó utánzás vagy felületes játék, vagy impressziók, hangulatok kifejezése. A művészet Lukácsnál olyan valóság, amelyben transzcendens értékek je-

lennek meg, egyfajta esztétikai Abszolútum képében. De ez az Abszolútum nem a valóságban, az életben, hanem vele szemben az igazi, maradandó művészetben található meg. Itt már megjelenik egy dualitás, mely - mint majd látni fogjuk - közvetlenül kapcsolódik a nembeli létező problematikájához, úgy mint divergáló esztétikai típusú nembeliség felfogás.

A fenomenológiai esztétikai tárgyréteg megsejti a művészetek változásában, fejlődésében a maradandó, állandó elem létét, az esztétikai értékeket. De miért hordoz minden maradandó műalkotás ilyen transzcendens értékeket?

Ha az első fejezetben vázolt lukácsi életfelfogásból indulunk ki, akkor a válasz a következőképpen adható meg, kifejezve egyben a művészet metafizikai lényegét is. A lukácsi művészetfelfogás legbensőbb lényegét akkor ismerjük meg, ha abból a platóni megállapításból indulunk ki, miszerint egy tökéletes világban nem volna művészet. De mivel Lukács saját világát nem tartja tökéletesnek, így a művészet kiegészítőjévé vált a valóságnak abba az irányába, melyet ő tökéletlennek érzett. A művészetnek tehát szükségképpen előfeltétele egy tökéletlen világ, melynek a nagy emberek nagy kiegészítői. Így a művész alkotómunkája a lukácsi metafizikai esztétikában lényegében tragikus, hiszen a tökéletlen valóság és a tökéletes értékeket hordozó művészet dualitását szem előtt tartva a tragikus látásmód megkívánja, hogy valamely értékes emberi tevékenység a valóságban szükségképpen, szinte végzetszerűen tönkremenjen. A tragikumot az okozza, hogy az értékes élet nem tud érvényesülni a valóságban. Így minden értékes emberi élet

tragikus tehát, mert össze kell ütköznie az értelmetlen világ létmozzanataival. Ám e tragikus életfelfogást enyhíti a művészet küldetése, mivel a lényege ebben a tárgyrétegben: hogy az értékre törekvés folyamatát öröknek, múlhatatlannak tünteti fel. A művészet fejlődése, állandó megújulása a bizonyítéka annak, hogy az érték létigénye sohasem fog megszűnni. Itt már az értékelméleti tárgykörbe érkezünk. Az egyetemességre törekvés szempontjából Lukács - értelmezésünkben a metafizikai és értékelméleti szféra szervesebb, egymásraépülőbb kapcsolatban van egymással, mint bármelyik a fenomenológiai szférával. Interpretációinkban a lukácsi művészetfelfogás lényege ebben a metafizikai - értékelméleti létérték dualitásban rejlik; és erre épül az egyéni lét és nembe-
li lét, értelmetlen élet és lényegi lét, "élet" és "az élet" distanciája. Tehát a világ, dualitásokban való szemlélete: azaz Lukács két világ - elmélete.

A metafizikai tárgyréteg dominánsan az esszéekorszak írásaiban jelenik meg. Lukács esszéekorszaka 1908-ban kezdődik és 1911-ben zárul.⁵³ Az esszét autonóm műfajnak tekintette, bár világos volt előtte, hogy "Ez az új stílus filozófikusan önkényes".⁵⁴ 1911-12-ben az esszéforma teljesen idegenné válik számára, 1912 és 1916 között egyetlen esszét sem ír. A Lukács - szakirodalom elfogadott tényként kezeli, hogy az esszéekorszak írásai személyes életrajzi élményekhez kapcsolódnak.⁵⁵

Bár a metafizikai tárgyréteg felvetései a legerőteljesebben az esszéekorszakban jelentkeznek, de emellett az esszéekorszak

után született több tanulmány alapkérdése szintén metafizikus. Így A tragédia metafizikája, A nem - tragikus dráma problémája, A lelki szegénységről és az Előadás a festészetről című 1911 és 1913 közötti írások is e tárgykörbe tartoznak. E tárgykör dualitás - sorozatának végső és legáltalánosabb megközelítése: a lét - érték distanciája, mely A heidelbergi művészetfilozófia és esztétika alapgondolataként szintén metafizikus ihletettségű, de értékelméleti - etikai alapon megoldott.

III.1. A kétvilág - elmélet

A metafizikai tárgyréteg Lukács által említett filozófiai "önkényessége" mögött egy jellegzetes, a fiatal Lukács filozófiai attitűdjére jellemző beállítódást látunk: két világban való gondolkodást, két világban való élni akarást. A továbbiakban Lukács kétvilág - elméletén - mint egy gyűjtőfogalom alatt - érjük mindezeket a dualításokat, melyeket az esszékben és a fent említett tanulmányokban mint antipólusokat felsorol. E két pólus alá rendelődik minden ekkori írásának különböző megfogalmazású alapproblémája. Így az "élet" és "az élet", a "relatív" és "abszolút" élet, állandóság és változás, élet és művészet. Végül a lét - érték dualitás, mely mint már említettük, az értékelméleti szférára utal. E "kétvilágban" való látás egyértelműen platónikus eredetű. Hermann István Lukács György élete című monográfiájában az esszékorszakot hasonlóan platónikus ihletettségűnek véli.⁵⁶ Lukács e kétvilág - elmélet dualitásainak

megállapításánál megáll az esszéekben. Az esszékorszak utáni 1911 és 1913 között íródott tanulmányokban és az 1914-15-ben íródott A regény elmélete című könyvében e két világ szétesettségét próbálja feloldani valami új, minden régít elsöp-
rő nagy egységben, rendben, totalitásban, homogenitásban. Szinte kétségbeesetten próbálja a realitás világával össze-
egyeztetni a platóni ideák lényegi világát. Azokhoz a kultú-
rákhoz vonzódik, melyekben létezett a "lét spontán teljessé-
ge" ⁵⁷, szemben a "számunkra kiméretett világ" - gal, ahol
a művészet:

"már nem képmás, hiszen minden mintakép elmerült; teremtet-
t teljesség immár, mert a metafizikai szférák természetes egy-
sége mindörökre szétszakadt." ⁵⁸ E vonzó kultúrák: az óko-
ri görögöké, a primitív kereszténységé. E kétvilág - elmé-
letek különböző megközelítései végül a lényegi különbségig
vezetik a fiatal Lukácsot: a lét - érték dualitásának "fel-
fedezéséig". E végső kérdés a heidelbergi kéziratok szerző-
jét foglalkoztatja leginkább. A lét-érték ellentétének ih-
letője Hanák Tibor értelmezésében Max Weber, aki hasonlóan
érték és valóság, érték és tény dichotómiában gondolkodott. ⁵⁹
Márkus Görgy "életfilozófia és kantianizmus" szintéziseként
látattja a Művészetfilozófiában megfogalmazott filozófiai
alapproblémát. ⁶⁰

E filozófiatörténeti toposzhoz: létezés és értékesség ketté-
válásának gondolatához nyilván több filozófust is felsora-
koztathatunk: Lukács kortársai és kedvelt filozófusai közül
is.

A gondolat tehát beépült a fiatal Lukács esztétikai felfo-

gásába, e szervessé válásnak azonban kedvező feltétele: a kétvilágban való gondolkodási attitűd - mely platónikus eredetre vezethető vissza. A kétvilág - elmélet esztétikai vonatkozásai a metafizikai tárgyrétegben a fenomenológiai szférában megsejtett "nembeli létező" problematika folytatása, mely mint mély "életérzések", "végső emberi vonatkozások" értelmezésben fordult elő a második fejezetben. A drámakönyvben a nembeli létező létét és értékét a tragikus szituációban, a dráma lényegeként mutatta meg Lukács. A metafizikai tárgyrétegben a nembeli létező és létezése közötti dualitás kimondása válik tragikus gondolkodói élménnyé. Hiszen szeretné, hogy ez a világ ne olyan legyen, amilyen, de "amilyenségét" mégis tudomásul kell venni, azonban nem kizárva "másmilyenségének" lehetőségét.

III. 2. A kétvilág - elmélet dualitásai

Levél a "Kísértet"-ről esszéjében maga Lukács jogosítja fel az utókort arra, hogy az esszékből, a kritikákból ne csak a kritika tárgyát vegyük észre, hanem a kritikus vágyaira, "beleálmódásaira", sajátos értelmezői "újraelrendezésére" is következtethetünk. Mivel éppen e kritikus szubjektum avatja az esszét, a kísértetet művészetté. ⁶¹

Tehát lényegi mozzanatai a kritikának: a tárgyválasztás, a problémafelvetés, a megközelítés és magyarázat módja. Lukács ezen új művészeti műfajt teremtő gesztusát a szakirodalom élet és művészet ellentétének feloldásaként értelmezi. ⁶²

Mivel az élettel szemben a művészet jelenti a lehetőséget a teljességre, önmegvalósításra, harmóniára, így Lukács megtalálta a kapcsolatot élet és művészet között az esszé műfaja által. E felfogással egyetérteni nem tudunk, hiszen Lukács az esszé műfajáról írva többször is világosan leírja: "a kritika: művészet", ⁶³ "intellektuális költemény".⁶⁴ Ellenvetésünket alátámasztja a Rudolf Kassner - esszéiben kifejtettek is: mely szerint a művészetben két alkotói típus létezik: a művész, mint a "költő", a "vátesz", az alkotó és a kritikus mint "platonikus". ⁶⁵ Másrészt élet és művészet ellentétének feloldási kísérlete: - nem az esszével - a gesztussal történik.

"A gesztus az egyetlen, ami az életet kifejezi... A gesztus talán ... a paradoxon, az a pont, ahol összeérnek valóság és lehetőség, matéria és levegő, véges és határtalan, forma és élet. A gesztus - egyszóval - az az egyetlen ugrás, amellyel az abszolútumok lehetőkké válnak az életben" ⁶⁶. A gesztus az életet művészetté formálhatja. A lukácsi kétvilág beállításból szükségszerűen következik, hogy a megformált, műalkotásként megélt élet csak tragikus lehet.

Mint említettük, a fiatal Lukács esszéinek elemzése során több, a kritikusra utaló mozzanatot kiolvashatunk és erre éppen ő hívja fel a figyelmet. Így talán nem túl nagy tévedés az az álláspont, miszerint egy-egy esszé tárgya, az elemzés, a nézőpont nem a tárgy által determinált, hanem a fiatal gondolkodó probléma-érzékenysé-

gét is hűen tükrözi. Így az a metafizikai tárgyréteg kétvilág - dualitásai éppenannyira Lukácsé, mint amennyire a kritika tárgyához is tartoznak. Ebből az értelmezői aspektusból közelítünk a továbbiakban az esszék és a tanulmányok kétvilág - elméletéhez.

A művészetben tehát kétféle alkotói típus létezik: a költő és a platonikus; és "minden platonikus a költőről beszélve mondja el legdöntőbb szavait".⁶⁷ Lukács és Ady viszonyát illetően kedvelt megközelítési módja ez a kutatóknak.⁶⁸ Témánk szempontjából az Adyról szóló Új magyar líra című 1909-ben írt tanulmányából nem a költőre vonatkozó fejtegetések helyességét elemezzük, hanem a kritikus "önmegértés"-re következtetünk, hiszen minden platónikus alapmagatartása: mások megértésén át közeledni önmaga felé.⁶⁹ Lukács megértette Adynak a magyar valósággal kibékülni nem tudó gesztusát. Elfogadta olyannyira, hogy mindenféle kompromisszumot megtagadott; és csak megerősítette, romantikus antikapitalizmusának mindent tagadó voltát. A megtagadott ténylegességre, valóságra milyen más realitást tud teremteni Ady illetve Lukács? Milyen a megálmodott lehetőség az Ady - tanulmányban? Melyik a kétvilág - elmélet másik pólusa ebben a tanulmányban? A másik lehetőségi világ: a forradalom, mely csak "lelkiállapot", "vágyódás", "nem felel meg neki a valóságban semmi".⁷⁰ Így lesz Ady tragikusan kettészakított világban Ady a "forradalom nélküli magyar forradalmárok poétája".⁷¹

Így vágyódik Lukács is a megálmodott lehetőség szocialista

utópiájára, mely más megálmodott lehetőségek közül csupán az egyik. "A szocializmus csak forma itt, amelyben érzései formára találnak ..., ez az egyetlen lehetőség, ami még van." ⁷² - írja Lukács Adyról, de egyúttal korábbi és későbbi önmagáról is ugyanezt állítja. Korábbi énjé hasonlóan reményteljesen tekint a szocializmusra A modern dráma fejlődésének történeté-ben:

"A szocializmus rendszere és világnézete, a marxizmus, szintézis. A legkegyetlenebb és a legszigorúbb szintézis - talán a középkori katolicizmus óta. ... Hogy az ő /a szocializmus - a szerző/ művészetük nem lehet más, mint a nagy rend művészte, a monumentalitása." ⁷³

E reményteljesség 1910-ben, az Esztétikai kultúrában már megkérdőjelezett:

" A proletárságban, a szocializmusban lehetne az egyetlen remény. Az a remény, hogy barbárok jönnek, és durva kezekkel tépnek szét minden túlfinomodottságot ... De amit eddig láttunk, nem sok jót ígér. A szocializmusnak, úgy látszik, nincsen meg az az egész lelket betöltő vallásos ereje, amely megvolt a primitív kereszténységben." ⁷⁴ Hermann István

"misztikus teljességű"-nek nevezi Lukács szocializmus képét. De joggal nevezhetnénk ezt a képet platóni ragyogású ideának, egy sajátos vallásnak is. Mint a későbbiekben kitérünk rá, a fiatal Lukács kétvilág - elméletének valóságfeletti pólusába hol a szocializmus kap helyet, hol a primitív kereszténység, hol az antik görög kultúra. E kultúrákhoz való lukácsi vonzódás oka két úton közelíthető meg. Egyrészt - mint már utaltunk rá a III.1. fejezetben - e kultúrák korában meg-

valósult a "lét spontán teljessége", a valóság nem szakadt ketté. Másrészt e kultúrák teremtették meg azt a művészetet, mely zárt, megformált, homogén, rendezett; szemben saját korának túlfinomodott, dekadens művészetével. A kétvilág - elmélet valóságfeletti pólusába behelyettesíthető - konkrétan különböző, de lényegében azonos - kultúra - ideálok Lukács metafizikai hajlandóságát tükrözik, melynek megnyilvánulása a bizonyosságra törekvés, a "kell hogy legyen" gondolkodói sajátosság. Kell, hogy legyen olyan kultúra, mely ezeknek a lukácsi feltételeknek eleget tesz.

A Kierkegaard - esszéiben egy másképpen megfogalmazott dualitással - a hétköznapián megélt élet, mint relatív élet és a megformált élet, mint Abszolút élet szembeállítással - találkozunk. Az életet megformálttá teheti egy gesztus kiválasztása és ahhoz való hűség. A gesztus a metafizikai értelemben kettészakított világot teljessé, egységessé teheti.

Kierkegaard-i választás kell az élet "vagy-vagy" formája és az "így is, úgy is" között. Kierkegaard és Lukács dilemmája is egyben: hogyan lehet és kell "fix pontokat megállapítani az élet szüntelenül ingó átmenetei között. ... Abszolútumokat látni az életben és nem sekély megalkuvásokat". ⁷⁵

Bár Lukács minden szimpátiája a megformált életé, keserűen de mégis megállapítja:

"És a Kierkegaard heroizmusa ez volt: formát teremteni akarni az életből.

Becsületessége: válaszutakat látni, és végigmenni a válasz-

tott úton. Tragédiája: hogy élni akarta azt, amit élni nem lehet." ⁷⁶

A kétvilág - elmélet relatív - abszolút élet ellentettjében Lukács itt tagadja az abszolút módon élés lehetőségét.

Levél a "Kísérlet"-ről című esszében, - melyet közvetlenül a Kierkegaard-esszé után írt - a probléma, más megfogalmazásában és más megoldási módozattal ugyanaz. Itt az "élet" és "az élet" variációban "az élet" tagadása már csak részleges: "az élet és az élet, és mindegyik egyformán realitás, de egyszerre csak az egyik lehet az." ⁷⁷ Az "élet", - mely számára csak a dolgok, tények kuszasága létezik - kizárja "az élet"-et, mely az emberi lélek legmélyén meglévő fontos összefüggéseket, életérzéseket, mint az élet lényegi vonatkozásait hordozza. A művészet hivatásáról írottak párhuzamosak a drámakönyvben a dráma lényegéről /II. fejezet/ állítottakkal. Azaz a művészet kifejezi e vágyott lényegi létet egy "sorsviszony" szimbólumában, tudatossá teszi a vágyódást az igazi lét után a befogadóban. ⁷⁸ A duálisan kettévált világnak tehát egyik hídja, összekötő eleme: a művészet.

A tragédia metafizikájában az alapprobléma ismét felvetődik, jelezve, hogy az esszékorszakban fellelhető megoldási variációk nem elégítették ki Lukácsot. A kérdés: hogyan lehet valóságosan is megélni a lényegi létet, "hogyan válhat a lényeg elevenné?" ⁷⁹

"A valódi élet sohasem valóságos, sőt mindig lehetetlen az

élet empíriája által. Banális ösvényein felvillan, villámként felszikkázik valami. Valami megzavaró és csábító, veszedelmes és meglepő - a véletlen a nagy pillanat, a csoda. Gazdagodás és megzavarodás: nem lehet tartós, nem lehet elviselni, magaslatain - saját életünk, saját végső lehetőségeink magaslatán - nem tudnánk élni. Vissza kell hullanunk a homályba, meg kell tagadnunk az életet, hogy élni tudjunk." ⁸⁰ Egyszóval: aki megtalálja magát a lényeg síkján, elveszíti önmagát a létezésben. Ennek ellenére az emberi egzisztencia vágya, hogy a közönséges életben periférikusan átélt önmagunkból ráébredjünk "emberre válásunk nagy pillanatára", saját lényegünk ideájára:

"... az ember vágya önnönvalóságára. Az a vágy, hogy a lét csúcsát síkságos életúttá, értelmét mindennapi valósággá váltsa". ⁸¹

Azonban minden vágy, ha beteljesedik, megsemmisíti a vágyat. Így a realitás, a megélés síkján csak a vágy marad a lényegi élet iránt. Ezt a vágyat hivatott hordozni a művészet és minden ember számára átélhetővé tenni. E vágyat jelenvalóságként jeleníti meg a művészet, a kétvilág pólusait egymásnak feszíti. E megfeszítettetés szükségképpen tragikus. Így lesz a lukácsi metafizikai művészetfelfogás esztétikai értékkategóriája a tragikusság, a tragikus látásmód. Az igazi művészet tragikusságának modellje: az alkotó kiemeli a közönséges életből annak rejtett magvát, szemlélhetővé, befogadható teszi a lényegiség valamely mozzanatát. Minden igazi műalkotás tragikus élményt hordoz magában: a kétvilág egyesíthetetlen dualizmusát és az egyesítésre tett kísérlet kudarcát. A tragikus

látásmód mondja ki a legmélyebb ítéletet a hétköznapi élet felett.⁸²

A tragikum, mint a lukácsi művészetteória esztétikai érték kategóriája: az autentikus élet meg nem valósíthatóságát jelenti a valóságban; jelenti a kétvilág - elmélet dualitásának végső kimondását; jelenti a lényegi élet utáni vágy soha meg nem szűnését; e vágy művészet által való megjelenítését és a művészi fikcióban e kétvilág egyesítésének szükségszerű tragikusságát. A művészet tragikus lényege tehát a metafizikai tárgyrétegben a fenomenológiaihoz hasonlóan ismételten a nembeli létező megélésének problémájára épül. Annak egyfajta megoldása azáltal, hogy a fiatal Lukács önmagát többször is megismételve, más nézőpontokból közelítve, több alkalommal azonos következtetésre jut: hétköznapi és lényegi élet kettéválasztásának megállapításához.

A fenomenológiai tárgyrétegben, a drámakönyvben a dráma lényegének tulajdonított tragikum és a metafizikai tárgyréteg kétvilág - elméletének tragikus dualitása: nem ugyanaz. A fiatal Lukács tragikumelméletének interpretálói többnyire egységesnek látják e két tragikumfelfogást. Egyetértünk Veres András: A fiatal Lukács tragikumelmélete és a magyar irodalom című tanulmányának következtetésével, miszerint a drámakönyvben a tragédia "a dráma igazi megvalósulása", s a tragédia: "valamilyen élethelyzetet emel művészi magaslatra"; míg a metafizikai tárgyrétegben a tragikum a

lényegi élet megvalósultságát kifejező, egyedül lehetséges szimbóluma.⁸³

Az első fejezetben vázolt lukácsi átfogó - környezetet, kort, kultúrát - tagadás új művészetfelfogástteremt. Az új művészetfilozófia alapgondolata: a platóni emelkedettségu, lényegi világ tragikus ütköztetése az empírikus valósággal. Az igazi művészet a lényegi lét utáni vágyat őrzi meg, s teszi mindenki számára elérhetővé. E koncepció egy másik filozófiatörténeti toposszal is érintkezik: a "van" és "kell" ellentétpárral. A "van" az empírikus valóság, a relatív élet. A "van" nem transzcendens, nem metafizikai; de jelentése, az élet jelentése, értelme már igen. A metafizikai tárgyrétegben Lukács nemcsak a "van"-tól a "kell"-ig utat járja be, hanem fordítva: küzd azért, hogy a "Sollenből" "van" legyen. Mindebből logikusan következik, hogy a lukácsi új művészetfelfogásban a mű felveszi magára mindazokat az attribútumokat, mellyel a lényegi világ bír. Így a "Sollenből" a "van" felé csak az esztétizáló út létezik a fiatal Lukács számára. A művészet arra predesztinált a lukácsi gondolatvilágban, hogy megvalósítsa a létező lényeket: valami nagy szintézisben, teljességben, totalításban, szilárd rendben. E törekvés metafizikai módszert igényel: állandóságok, szubsztanciák, abszolútumok keresését. A metafizikai tárgyrétegben a művészet létének feltétele: "a világ széthullottsága és elégtelensége."⁸⁴

A lukácsi esztétika e tárgyrétegének kétvilág dua-

litásaira tett feloldási kísérleteinek elégtelenségét két okban látjuk. Az egyik: Lukács a szubjektum, a személyiség egyéni önmegváltásának lehetőségét járja körül. A belső megváltásban bízik, s nem veszi észre, hogy a puszta tagadása

a kor társadalmának - nem elégséges alap az értelmes, autentikus egyéni lét megélésére. A másik ok: a csak esztétizálás, az átfogó társadalomfilozófiai gondolkodás hiánya. Annak a felismerésnek a hiánya, miszerint egy elidegenedett társadalomban a személyiségre, értelmes életre, autentikusságra törekvés a társadalmi viszonyok miatt szükségszerűen csak tragikus vagy "bornírt" beteljesülés lehet. E "felfedezés"-re A társadalmi lét ontológiájában jut el Lukács, fiatalkori önmagát is megértve.

IV. fejezet

Az axiológiai tárgyréteg a heidelbergi kéziratokban

A fiatal lukácsi esztétika harmadik tárgyrétege a kétvilág - elmélet végső dualitására, a lét -érték ellentétre épül. Míg a metafizikai tárgyrétegben esztétikai és filozófiai kérdésfeltevések keverednek, addig ebben a tárgyrétegben esztétikai és etikai problémák találkoznak. A metafizikai tárgyréteg egy lényeges probléma megoldásával adós maradt: a művészet fejlődésének lényege megmagyarázatlan maradt. Az axiológiai tárgyréteg eddigiektől eltérő "felfedezése" az, hogy a művészet a lét - érték dualitáson belül érték - tényezőket hordoz és valósít meg; rajta keresztül örök emberi értékek jutnak kifejeződésre. Ebben a tárgyrétegben az esztétikai Abszolútum nem a forma /mintahogy a fenomenológiai szférában/, nem is a tragikum /ahogy a metafizikaiban/, hanem ez az Abszolútum az értékesség síkjában van. Az axiológiai tárgyrétegben az értékességnek alárendelődik mind a forma, mind a tragikum.

IV. 1. A lét - érték, mint végső dualitás

Tehát Lukács a tragikusság kategóriája fölé egy még általánosabb dualitást rendel. Minden művészeti alkotás lukácsi lényege a tragikum, ám az ok: az értékmozzanatoknak a létmozzanatokkal való szükségszerű ütközése. Mivel az érté-

kesebbre törekvés egy múlhatatlan vágya az emberiségnek, az érték létigénye így mindig megújítja a művészetet, ez fejlődésének hajtóereje. Az értékek hívják elő vagy temetik el a műalkotásokat, attól függően, hogy melyik kor milyen értéket preferál. A viszonylagos értékek mellett a lukácsi Abszolútumokra vágyódó gondolkodásmód önértékkel bíró, értéksléstől függetleneket is tételez. E tárgyréteg a metafizikai tárgyréteg platonikussága után dominánsan kantianus hatást mutat, megőrizve a kierkegaard-i életfilozófiai és platónikus kétvilágban való beállítottságot. A kantianus szemléletre utalnak a Művészetfilozófia bevezető sorai: " ... mit is jelent tulajdonképpen, hogy műalkotások léteznek, azt kell mondanunk: vannak bizonyos képződmények, amelyeket emberek alkottak, amelyek, noha magukon viselik az őket létrehozó személyiség jegyét, tőle függetlenül, tisztán önmaguk által immanens forma -anyag komplexusok saját ereje által képesek közvetlen hatásokat kiváltani; hatásokat, melyek a maguk élményszerű lényege szerint nem különböztethetők meg élesen a mindennapi élményvalóság hatásaitól, amelyekben azonban - már ismereteinknek ezen a fókán is - egy normatív magatartás, egy értékre való vonatkozás elemei jelennek meg. A műalkotás ... felépítésének immanens önmagában való teljessége és hatásának közvetlen, mégis normatív módja jelenti a lényegét, ... ebben a műben látjuk az esztétika tényét, s belőle kiindulva kíséreljük meg - kanti kérdésfeltevéssel - felépíteni az esztétikát".⁸⁵

A Művészetfilozófiában az élményvalóság szubjektumát /mint a valóságos, empírikus, közönséges egyént/ összefüggésbe hoz-

za a normatív szférák /mint a kétvilágban meglévő kantiánus valóságfeletti pólust/ általános érvényességű konstruált szubjektumával. Így a befogadás lényege Lukácsnál:

" a receptivitás lényege; a vágy, amely az embereket a művészethez vezérli, egy az életben hiába keresett, önmagában teljes világ megtalálni akarása... a művészetnek az a paradox beosztás jut..., hogy olyan normatív és általános közvetlenséggel rendelkezzen, olyan objektív és egyén feletti értékkel bírjon, amely egyrészt szükségszerűen össze van kötve megvalósulásának szubjektív folyamataival, másrészt viszont lényegét tekintve mindig érintetlen marad tőlünk." ⁸⁶

A heidelbergi művészetfilozófia és esztétika

harmadik fejezete A műalkotás történetisége és időtlensége az esztétikai értéket mint paradox jellegűt elemzi. Az esztétikai érték sajátossága, hogy érték és értékmegvalósulás teljes egy-sége. ⁸⁷

" ... az esztétikai érték csak akkor van jelen, ha megvalósult; hogy semmiféle hozzá vezető, őt megközelítő folyamat nem tart-hat igényt értékre - hanem csak az elért műben, a megvalósult értékben van jelen az örökké és időtlenül érvényes mozzanat". ⁸⁸
Az esztétikai érték, mint teremtettség oldja fel a valóság és valóságfelettség lét - érték dualizmusát.

Az esztétikai érték másik paradox vonása, hogy van egy időbeli - történelmi korhoz kötött aspektusa, melyben a mű megvalósul; és a megvalósult műnek van egy időtlen - általános érték aspek-tusa is. Lukács problémafelvetése: hogyan egyeztethető össze a műalkotáson belül az időbeli - történelmi és örökkévaló érték? ⁸⁹

Megoldása kétvilág beállítottságban fogalmazódik meg: a minden kettéhasadt korban a szenvedés, a harc, valóság és e valóság utópikus beteljesülésének a vágya miatt korhoz kötötten jelenik meg, de e szenvedés, küzdelem: általános - emberi, örök kánon.⁹⁰ A művészet örök tartalma ez, az ember bensőjének örök, időtlen lényege és annak korhoz kötött gyötrődő megvalósultsága az esztétikai érték az axiológiai tárgyrétegben.

IV. 2. A divergáló esztétikai típusú nembeliség

A heidelbergi kéziratok Lukácsa a világ kettéhasadt állapotát mint szükségszerű tényt adottként, realitásként, szinte "elfogadott" társadalmi alapállapotként értelmezi. Ezt az elfogadást bizonyítja Lukács disszonancia viszonyfogalma:

"A disszonancia ... az a viszonyfogalom, amely /az alkotó formára törő élményében/ kapcsolatot teremt az átélt és az utópikus valóság között: a disszonancia, formája szerint, a mű valóságának előfeltétele, mivel az ő révén válik lehetővé minden, a műben előforduló dolog teodiceiaszerű, azonos létezés - és értékintenzitása."⁹¹

A disszonancia a mű előfeltétele, viszont a disszonancia létének előfeltétele a kettéhasadt világ, a kétvilág - elméletben való gondolkodás. A disszonancia viszonyfogalom érvényesül mind az alkotói, mind a befogadói magatartásban, ennek terminológiai variánsa az "ugrás lehetősége". Az alkotó em-

pírikus személyiségéből kilépve az "ugrás lehetősége" által normatív - időtlen személyiséggé változva, öröklétvágytól vezérelve hozhat létre műalkotást.⁹² A befogadó "egész embere" hasonlóan a műalkotásra irányuló ugrás révén emelkedhet a normatív szférák általánosságába. Azonban a szubjektumnak elkerülhetetlenül "ember egésze" mivoltából vissza kell hullania ismét a mindennapok nyomorúságába. Miért?

" A döntő ok azonban mégis magában az élményvalóságnak a lényegében rejlik: az élményvalóság az ember számára "természetes" állapot, amelyből erőnek erejével ki kell szabadítania magát, hogy bejusson valamelyik egynemű szférába..., melyből azonban a teremtményszerű dolgok valamiféle szabadesés törvénye szerint mégis egyre visszatérni törekszik. ... A műben teljesül az, ami még a legmélyebb személyes életmegnyilvánulásokból is hiányzik." ⁹³

A visszatérés kényszere kettős. Kényszerít a külső világ "embertelensége", s kényszerít egy belső erő, mely az egyént a tragédiától, az önpusztítástól menti meg: " ... elképzelhető, ... hogy önmegsemmisítésbe kergeti az egyént, mielőtt világossá válhatna számára, hogy a magában elért egységnek semmi sem felel meg a külvilágban." ⁹⁴

A mindennapi élet "egész embere" szembenáll az alkotói, befogadói magatartásban a normatív szférák "időtlen értékeinek" általánosságába emelt "ember egészével". A kettő közötti kapcsolat divergáló jellegű: hiszen az "egész ember" csak a műalkotásra irányuló ugrás révén emelkedhet a normatív szférák általánosságába /a befogadó esetében/; illetve az alkotó esetében szintén ugrással, egy elhatározással hagyhatja el az, élményvalósá-

got, alávetve magát az "értvényességi szféra marximáinak, ... az élet szempontjából természet-ellenes módon." ⁹⁵

Az axiológiai tárgyrétegben a lét - érték dualitásban az értékesség szférája a valóságfeletti, a vágyott. A nagy közvetítő, a hordozó: a művészet. A művészet így lesz kizárólagos útja az egyén partikularitásból, közönségességből való kiemelkedésének. Az ember nembeli léte csupán "kell"-ként jelenhet meg. A "Sollenből" a "van" felé út nem vezet, e két szféra egymás mellett, párhuzamosan létezik. A szubjektumnak van egy "ugrás lehetősége", de törvényszerű a visszatérés a "van" szférába, az "ember egészéből" az "egész emberbe". E dualitás oka itt is - mint azt a III. 3. fejezetben kifejtettük -, az elidegenedett társadalom.

Egy elidegenedett társadalomban a tehetetlenség, értelmetlenség, a normák felbomlása, az elszigetelődés törvényszerűen létrehozza ennek - csak utópikus, elgondolt - ellenvilágát.

A lukácsi fiataalkori esztétika erre az idegenségre válaszolva teremti meg elgondolt, értelmes teória-valóságát. Majdnem tíz éven át küzd azért, hogy e két világot egyesítse.

A közvetítő elem, a lukácsi új művészet: melynek vég-ső lényege: e kétvilág dualitásának, divergenciájának enyhítése. De a szándék ellentmond a megvalósulásnak.

A társadalmi lét ontológiájában és Az esztétikum sajátosságában jut el arra a következtetésre, miszerint az igazi művészet feladata nem az elidegenedés feloldása, hanem az elidegenedés létének figyelmeztető megmutatása. Lukács hiába fordul a művészet misztikus mélysége, a művészetfilozófia felé, ez

csak pillanatnyi kiemelkedés lehet számára, csak pillanatnyi megoldás. Amíg a megtagadott ténylegesség /saját polgári társadalma, a mindennapi, partikuláris lét/ és a megálmodott lehetőség /művészet, mint a nembeli lét, mint a "kell" szférája/ kibékítése lehetetlen, addig a fiatalkori duális, divergáló esztétikai típusú nembeliség is csupán egyik szellemi produktuma marad az elidegenedett társadalomnak. Ez az esztétikai típusú nembeliség, mint az igazi művészet nemhogy feloldani nem tudja az elidegenedés jelenségét, hanem még inkább felerősíti létét.

V. fejezet

Az esztétikai típusú nembeliség

Az esztétikum sajátosságában

Az esztétikum sajátosságában vázolt nembeliségfelfogás feloldja a fiatalkori alapproblémákat. Egyrészt a mindennapiság és nembeliség divergáló kapcsolatát, mely mint láttuk, szükségszerűen belecsúszott egyfajta életvitel - leginkább tragikus - istenítésébe, mely aztán az elidegenedéshez, mint önelidegenedéshez, vagy egy utópisztikus - misztikus életfelfogás fatalizálásához vezetett volna. Másrészt éppen e feloldás járul alapvetően a maradandó műalkotás mindenkori érvényességéhez, azaz az esztétikum sajátosságainak a megfejtéséhez is.

A mindennapiság és nembeliség ellenpontozódását két szinten is megszünteti Lukács. Az egyéni életben, a szubjektum szintjén és az emberiség történelmében, a történetiség szintjén is. Ez utóbbi triviálisan feltételezi az előbbi szinten történő szembeállítás megszüntetését, de éppen ez a trivialitás a fiatalkori esztétikai típusú nembeliség felfogás alapvető hiátusa. A módszer mindkét esetben azonos. Azaz nem egymást kizáró, szembenálló kapcsolatot lát, ellenkezőleg, mozgóvá teszi a mindennapiságot és nembeliséget, mint emberi tevékenységekhez kapcsolódó magatartásformákat a szubjektumon belül is. A szubjektum szintjén a mindennapi életet, mint kezdetet és végpontot értelmezi, minden tevékenység így

az esztétikai tevékenység szempontjából is. Így a szubjektum partikuláris lény, de ugyanakkor nembeli lény is - bár többnyire nem öntudattal az -, mégpedig minden emberi tevékenységben, így például a munkavégzésben vagy szélesebb értelemben: minden tárgyiasságot létrehozó emberi tevékenységben.

Lukács már itt, a szubjektum szintjén egy új elemet von be az esztétikai típusú nembeliség felfogásba, mégpedig a tudatosság létét vagy nem létét. A tudatosságot, mint nembeli léthez fűződő viszonyát a szubjektumnak, mint egyfajta cezúrát értelmezi, de ez később az Ontológiában és Prolegoménában nemcsak cezúrává, hanem a nembeliség fogalomkomplexusának lényeges tartópillérévé válik. A szubjektum szintjén megszünteti a mindennapiság és nembeliség merev ellentétét. Miszerint genezisében, az előbbiből növeszti ki az utóbbit, hogy az "emberiség öntudatra" ébredése folyamatában e kettőt dialektikusan - egymást kölcsönösen tételező és fejlesztő, kölcsönhatásban levő, de mégis elletmondásos kapcsolatban fűzze össze.

Az Esztétika esztétikai típusú nembeliség felfogása a szubjektum nembeli lénné válásának lehetőségét első sorban és egy mindenki számára elérhető útban: a művészi, esztétikai tevékenységben jelöli meg. Ebből következik, hogy a nembeliség fogalmát esztétikai kategóriákkal, szaktudományos /művészettörténeti, irodalomelméleti/ tényekkel és konkrétizálásokkal bátyázza körül. Mindazonáltal az Esztétika történeti fejezeteiben, különösen "A partikuláris egyéntől az

emberi nem öntudatáig" és "A művészet szabadságharcá"-ban, - ahol a művészet funkcióját az emberiség történelmében vizsgálja - már itt előfordulnak olyan alapvető ontológiai megközelítések, mint néma, magánvaló, számunkra való nembeliség, melyek később az egész fogalomkomplexus történetiségének a vázát alkotják.

V.1. A divergáló - konvergáló esztétikai
tipusú nembeliség

Mint említettük, az Esztétikában a szubjektum szintjén a mindennapiság és nembeliség kizáró, merev, divergáló kapcsolata helyett kölcsönös feltételezettséget és divergáló - konvergáló jelleget tételez Lukács. A két kapcsolatformát a szubjektum hordozza, mely megszüntetve - megőrzi partikularitását a magasabb szintre emelkedésben és e folyamat fordítva is megtörténik:

" ... a partikuláris egyediség, a nembelihez közeledve, általánosítást hajt végre és tapasztal önmagán, és pedig olyat, amely ugyan lehántja vagy semlegesíti pusztán partikuláris vonásait, de anélkül, hogy ezzel egyénisége valódi sajátosságát megsemmisítené, sőt, ellenkezőleg, azért teszi ezt, hogy egyénisége lényegét erősítse, intenzívebbé tegye." ⁹⁶

Itt már - ellentétben fiatalkori beállítottságával - szó sincs a partikularitás megsemmisítéséről, negatív, kizáró értelmezéséről. Lukács tiltakozva egyén és nem szétválasztása ellen, többször is idézi a következő marxi gondolatot Esztétikájában:

"Az ember egyéni és nembeli élete nemkülönbözők, bármennyire úgy is van - és ez szükségszerű -, hogy az egyéni élet létezési módja a nembeli életnek, egy inkább különös vagy inkább általános módja, vagy minél inkább úgy van, hogy a nembeli élet egy inkább különös vagy általános egyéni élet. Nembeli tudatként igazolja az ember az ő reális társadalmi életét és csak valóságos létezését ismétli meg a gondolkodásban, mint ahogy megfordítva a nembeli lét a nembeli tudatban van igazolva és általánosságban, mint gondolkodó lény van magáért valóan." ⁹⁷ A nembeli tudat három normáját

összehasonlítva Lukács a következő megállapításra jut:

" A mindennapi élet partikuláris szubjektivitását az esztétikumban lényegében legalább olyan határozottan haladják meg, mint a tudományban vagy az erkölcs területén, noha ez látszólag távolról sem olyan radikálisan megy végbe. Ugyanis míg a tudományos magatartás dezanthropomorfizáló aktusa és - legalábbis nagyon gyakran - az etikai törvények érvényre jutása egyrészt világos elhatárolást hoz létre a szubjektum partikularitásával szemben, az esztétikumba az a látszat keletkezik; mintha a határok teljesen elmosódnának, sőt mintha az esztétikai tételezés végrehajtása során /a műben, az alkotásban, a befogadásban/ kizárólagos és tiszta szubjektivitás jönne létre. És ez nem is a pusztá látszat, hiszen nincs még egy olyan emberi tevékenység, amelyben a szubjektivitás, az individualitás olyan közvetlen nyilvánossággal fejeződik ki, amelyben a személyes mozzanat olyan minden tárgyiasságot konstituáló, minden összefüggés szempontjából döntő jelentőségű lenne, mint az esztétikum szférájában." ⁹⁸

Tehát az esztétikai szférában a partikularitás önmegszüntetése számára nincs konkrét kritérium. Míg a tudományos tevékenységben megtalálható a tudományosság, a helyes, igaz tükrözés, vagy ismeret kritériumának elve, addig az erkölcsi gyakorlatban az etikai, erkölcsi normák követése kap hasonló funkciót. Az esztétikai tevékenységben a nembeliségbe való emelkedés lehetősége nem a műalkotások "világszerűségében" tételveződnek, tehát nem követendő, direkt elveket, normákat, magatartásformákat mutatnak meg. Azaz nem a konkrét eredményen van a hangsúly, nem a nembelivé általánosított ember konkrét típusain -, hanem a nembeli léthez való szubjektív viszonyon. Ez a viszony, melyet minden igazi, maradandó műalkotás létrehoz: követelés az egyén felé, az értelmes, emberibb élet, a rilkei "változtasd meg életed", önmagadét és másokét követelése. Ezt a viszonyt azonban egy másik társadalmi tudatforma, a vallás szándékosan eltorzítja, mivel mindig a csak partikuláris egyénhez fordul. A vallásos szükséglet alapja az a vágy, hogy a mindennapi életben az események, az emberi tudattól teljesen függetlenül működő oksági és teleológiai összefüggések megfeleljenek a partikuláris egyéniség legelemibb életszükségleteinek. Tehát a vallás Lukácsnál a partikularitás megőrzésére törekszik. Bár látszatában a vallásos magatartás a partikuláris embert erőszakosan megsemmisítve egy túlvilági létformába emeli, de valójában éppen e transzcendenciák által való vélt felemelkedés csak a partikularitást erősíti meg, s megakadályozza hamis tudatként azt, hogy az egyén "objektív és szubjektív a környező külvilágnak és saját benső világának öntevékeny" alakítója legyen. ⁹⁹

A nembeli léthez való viszony - melyet a vallásos szükséglet mint hamis nembeli viszonyt végsősoron létre sem hoz - esztétikai kategória megfelelője: a katarzis. Az Ontológiában és Prolegoménában e viszony már a társadalom, a történelem haladásának, az emberi nem fejlődésének mozgató elvévé válik.

V.2. A nembeli léthez való viszony:
a katarzis

A katarzis mindenki számára lehetséges és átélhető volta áthidalja a szakadékot partikularitás és nembeliség között, éppen azáltal, mivel olyan viszonyt teremt, mely az ember lényegére irányul.

"A katarzis lényege: a műalkotás és a világ olyan képét tartja a befogadó elé, amelyet ez a sajátjának fogad el, de ugyanakkor egycsapásra tudatára ébred annak, hogy e világról kialakított elképzelései nem vagy legalább is még nem érték el ennek lényegét." ¹⁰⁰ A katarzisban ezáltal a mindennapiság kizárólagossága rendül meg, azzal, hogy a katarzis átélhetővé teszi az emberi nem sorsdöntő, maradandó, de ugyanakkor számunkra való mozzanatait. A katarzis által létrehozott "megrendülés", "megtisztulás" olyan folyamat, mely egy "helyesebben és mélyebben megragadott evilági valóságba vezet vissza." ¹⁰¹ Egyben a mindennapiság és a szubjektum kritikájához is. A katarzis így magába foglal olyan etikai kategóriát is, mint a "kell" /Sollen/ kifejeződését, a vágyódást a jobb, értelmesebb után. A műalkotás katartikus hatása egyúttal felébreszti az emberben a

nem tudatát, amelyet minden ember lehetőségként hordoz. ¹⁰² Ezért nevezi Lukács a művészetet az emberi nem öntudatának. Az esztétikai tevékenység így - éppen a nembeliséggel, mint nem eredményt, hanem viszonyt létesítő kapcsolatában - a nembeli tudat fejlesztésében és előremozdításában tevékenykedik. Míg az esztétikai szubjektum számára ez a viszony a katarzis révén jön létre, magába foglalva a "kellés" etikai mozzanatát, addig a történelemben a nembeli léthez főződő viszonyban éppen a "Sollen" mozzanat válik dominánssá. S e viszonyuló mozzanatot hordozza és őrzi és teszi újból felidézhetővé minden maradandó műalkotás. E viszonyulás - megjelenítés révén érthető meg az esztétikum sajátossága és lényege is. Lukács szerint a műalkotásokban fejeződik ki az egyének /alkotó és befogadók/ nembeli tudata, azáltal hogy a műalkotások katarktikus - konfliktusos kapcsolatba állítják az emberiség mindenkori objektív létét egy jövőbeli, csak csírájában létező, de vágyott nembeli léttel, az ember lényegével. Ebben a viszonyban kifejeződik az emberiség társadalmi szükséglete: az egyediség és általánosság, az egyéniség és társadalmiság, az egyéni és nembeli lét ellentmondásos kapcsolatában az egység utáni vágy. Ezt a vágyat a művészet /homogenitásában, intenzivitásában/ fejezi ki, mivel a műalkotások jelzik a legtisztábban az emberi nem konkrét kiteljesedésének útját.

V. 3. A művészet, mint a nembeli
tudat hordozója

De miért éppen a művészet a "legpregnansabb" hordozója az emberi nem tudatának? Miért válhatnak a műalkotások az emberiség emlékezetévé, az emberiség öntudatává? A lukácsi válaszban az esztétikai megközelítés itt már ontológiaival keveredik. A válasz esztétikai vonatkozásai a műalkotás számunkra valóságának formai jegyeit jelentik: a művészet homogenitását, a művészet "homogén médiumát", a katarikus követelést az egyén felé, a műalkotás intenzív totalitását, a világszerűséget - mint legfontosabb esztétikai kategóriákat csak jelzésszerűen soroltuk fel. A válasz ontológiai aspektusában már olyan gondolatokkal találkozunk, melyet részletesen későbbi műveiben fejt ki. De már az Esztétikában körvonalazódik, hogy az emberiség nembelisége nem valami készen kapott lényeg, hanem az emberiség fejlődése konkrét társadalmi viszonyokban, konkrét konfliktusokkal. Ebben a közegben "dolgozza ki" magából az emberiség a maradandót, objektívációk /tárgyi és szellemi/ formájában. Ezen objektívációkon belül Lukács szerint művészet mutatja be leginkább megközelíthetően és átélhetően azt a direkt folyamatot, melyben az egyén - mint alkotó -, önmaga lényegét tárgyasítja, hogy kifejezze konkrét kor viszonyainak és konfliktusainak mély megélésével egyéni és nembeli lét divergáló - konvergáló kapcsolatát. A maradandó, igazi műalkotások befogadása során a szubjektum tárgyasított formában szemlélheti önmaga nembeli, emberi lényegét; alakulhat ki

nembeli tudata s ezzel együtt viszonya a nembeliséghez. A művészet küldetése az, hogy "felidéző - értelmes kifejezést kölcsönözhet annak, ami a valóságban néma marad".¹⁰³ A művészet képessége az, hogy a nembelihez való felemelkedést objektíve nyilvánvalóvá, létezővé és minden kor ember számára szemlélhetővé és átélhetővé tudja tenni a műalkotások objektivációin keresztül. /Hasonló meghatározással találkoztunk már a drámakönyvben - II.1. fejezetben - mely szerint a dráma lényege: a legmélyebb életérzések tudatosítása./ Az esztétikai tevékenység tehát létrehozza a szubjektumban a nembeli tudatot, mint az emberiség öntudatát, a viszonyt saját nembeliségéhez és az emberi nemhez, mivel a műalkotások megjelenítik a történeti és konkrét nembeli tartalmakat. A műalkotások tehát az embernek emberiséghez fűződő kapcsolatát objektiválják, ezzel párhuzamosan a "magában - valóban" létező nembeliséget "számunkra - valóvá" teszi minden esztétikai tevékenységben résztvevő ember tudatában. A befogadó átéli az emberiség múltját, jelenét, jövőbeni perspektíváját, de úgy mint saját egyéni létezésének egy fontos és meghatározó mozzanatát.

69 "A művészeti visszatökrözés ... egyrészt olyan képmásokat alkot a valóságról, melyekben az objektivitás magábanvaló léte a megformált világ magáért - való létévé, műalkotás - egyéniséggé változik, másrészt az ilyen művek adekvát hatása öntudatra ébreszti az embert, és fölfokozza, magasabb szintre emeli az emberi öntudatot: amikor a befogadó ... átél egy ilyen magáért - valóban létező "valóságot", akkor kialakul benne a szubjektum magáértvalósága, egy olyan ön-

tudat, amely nem a külvilágból való ellenséges elkülönülésben gyökerezik. Ilyenkor inkább az történik, hogy a gazdagon és mélyen megragadott külvilágot még gazdagabban és mélyebben vonatkoztatjuk az ezáltal gazdagabbá és mélyebbé való emberi öntudatra, annak az embernek az öntudatára, aki ... öntudatos mikrokozmosz az emberiség fejlődésének makrokozmoszában." 104

V. 4. Az esztétikai típusú nembeliség
ontológiai aspektusa

Többhelyütt utaltunk már az Esztétika nembeliség felfogása kapcsán arra, hogy a gondolatmenet öntörvényűen ontológiai problémákat, - később átgondolt - megoldási módokat vet fel. Véleményünk szerint az Esztétika esztétikai típusú nembelisége tulajdonképpen egy modellértékű gondolkisérlet. Egy olyan nembeliség felfogás kísérlete ez, melyről fokozatosan kiderül, hogy nemcsak esztétikai tevékenységben tételeződik, hanem a későbbiekben gazdagítva, mélyítve egy általános érvényű nembeliség fogalomkomplexushoz vezet. Ontológiai szempontból gondolkisérlet marad az Esztétikában, de esztétikai vonatkozásaiban kifejtve a modellértékűvé válhat és vált a későbbiekben. Ebből következik és egyben így magyarázható az a tény, hogy az esztétikai típusú nembeliség felfogás központi fogalmai /partikularitás, nembeliség és szubjektum kapcsolata, a katarzis, a nembeli léthez való viszonyulás hangsúlyozása, a tudattalan vagy tudatos viszony a nembeliséghez, a magábanvaló és magáértvaló elkülöní-

tése/ összefogottabban, de szélesebb általánosságban kapnak értelmezést a későbbi munkákban, mint egy igazi, mély gondolatkomplexus öntörvényű kibontakozásaként.

Röviden tekintsük át az ontológiai gondolkodás kibontakozásának folyamatát az esztétikai típusú nembeliség felfogáson belül.

S ez a vázlatos áttekintés egyben rögzíti az esztétikai típusú nembeliségnek, mint egy modellértékű gondolatkísérletnek a szerepét is a későbbiekben kifejtendő ontológiai típusú nembeliség vonatkozásában. Az áttekintés vázát azoknak a filozófiai kérdéseknek a felmerülése mutatja, melyek az Esztétikában még ismeretelméleti jellegű megközelítésben vetődnek fel, míg később ismeretelméleti és dominánsabban ontológiai jelleggel. Elsőként a különösség kategóriájáról kell szólnunk. A különösséget, mely általában közvetít egyes és általános között "A különösség mint esztétikai kategória" munkájában Lukács az esztétikai visszatükrözés lényegeként határozza meg.

A műalkotás egy olyan különösség, melyben mind az általánosság, mind az egyediség "megőrizve - megszüntetve" jelen van. Az Esztétikában már általánosabb fokra emelkedik a különösség. Egyrészt egy történeti konkretizációjú kategóriává: a különös /mint a műalkotások halmaza, mint az emberiség művészete/ a híd patikularitás és nembeliség között. Másrészt egy etikai jellegű konkrét különös, mely kapcsolatot valóság és a "kellés" /Sollen/ között. Esztétikai közegeből kiemelve a különös, - mint közvetítő közeg, mint vi-

szonyteremtő egyes és általános, egyén és emberiség, mindennapok világa és a nembeliség között - igazán fontossá az ontológiai típusú nembeliség történeti konkretizálásban fog válni. E különös közeg adja majd a Prolegomenában a történeti konkretizálások példatárát. E különös közeg az esztétikai, művészeti visszatükrözésben olyan történelmi valóságot tükröz vissza, melynek objektív léte volt és van. Így az emberré válásnak, a nembeli lét kibontakozásának, az ember lényegi erőinek történeti fejlődését, egy-egy szakaszra jellemző tipikus vonásait a különös ragadja meg, mind az esztétikai közegben, mind ontológiai létében is. Lukács 1967-ben írt "A különösség mint esztétikai kategória" művének Utószavában hangsúlyozza e kategória központúságát és általános konkretizálásának túlnövését az Esztétikában.¹⁰⁵ A különösség tehát egyfajta viszony, azáltal, hogy a művészi visszatükröződésben az "emberiség fejlődésének alapvető tényeit tükrözi vissza."¹⁰⁶

De amennyiben a visszatükrözésnek objektív jelleget tulajdonítunk, akkor arra a következtetésre jutunk, hogy e viszony mindig is létezett. Már a Különösségben megtalálható ez a következtetés, miszerint az esztétikai típusú nembeliség, mint tükrözött, nembelihez kapcsolódó viszony, mint embernek nembeli tudatra eszmélése mellett tételeződik az ontológiai típusú nembeliség, mint történelmi szempontból megközelített nembeliség, mint realitás.

"Itt az embernek az emberiséghez fűződő kapcsolatáról van szó. Objektív értelemben ez a viszony mindig is létezett, valamiképpen tehát jelen kellett lennie a valóság visszatük-

rögződésének formáiban is. Minthogy az "emberiség előtörténete" folyamán - az őskommunizmusban, az osztálytársadalmakban - ez az objektív lét inkább magában - valóan, semmint számunkra - valóan volt jelen /az emberiséget tekintve éppúgy, mint az egyes ember tudatában/, ezért közvetlen kifejeződése gyakran szükségszerűen torz és akaratlanul félrevezető volt. Ameddig törzsekre, nemzetekre stb. tagolódás jelentette és jelenti - kulturális értelemben is - az emberiség létezésének alapját, ameddig minden egyes nemzeten belül az osztályharc a fejlődés hajtóereje, addig az emberiségre való minden közvetlen - ezeket a közvetítéseket /visszatükrözési formákat/ átugró - elméleti hivatkozás szükségképpen erőszakot tesz a valóság igazi tartalmain és formáin." 107

A "magábanvaló" objektivitás a "magáértvaló" létté változtatása a Különösségben még csak a szubjektumban végbemenő művészi visszatükrözés sajátossága. Itt Lukács még nem tulajdonít általánosabb értelmezést e fogalom párnak. Az Esztétika XIII. fejezetében a fogalom pár hegeli hatással ismeretelméleti fogalomtriáddá bővül: magábanvaló vagy magánvaló - számunkra való - magáértvaló triádjává. A hármas kategória több konkrét értelmezést is kap, mi csak az általános érvényű megközelítést emeljük ki. E szerint a magábanvaló vagy magánvaló az ember tudatától függetlenül létező, mint az általában vett lét kategóriája. Míg a számunkra való a valóság éppúgy léte:

"a magánvalóhoz szubjektíve hozzárendelt ellenpólus, ... a

magánvaló koncepciója a vele kapcsolatos szubjektív magatartás modelljét is tartalmazza, tehát egyúttal számunkra-
való modelljét is meghatározza. ... a magánvaló tipológiá-
ja magában foglalja a számunkra-
való tipológiájának leglé-
nyegesebb vonásait. ... A magánvaló főként azért változik
át számunkra-
valórá, hogy a valódi magánvalót adekvát módon
ábrázolja." ¹⁰⁸

A művészi visszatükrözés sajátossága, hogy e magánvaló és
számunkra-
való /mint később magában és magáért-
való egysége/
"a megkülönböztethetlenségig egymáshoz szorul". ¹⁰⁹

Vagyis a magánvaló esztétikai tükrözése a számunkra-
való ele-
meit is magába rejti. De ennek az a következménye, hogy az
esztétikai számunkra-
valóban /műalkotásban/ egy új magán-
való /a műalkotás/ objektiválódik. Ezt az új objektiváló-
dott tárgyiasság-formát nevezi Lukács magáért-
valónak:

"Egy új magánvaló /mint magáért-
való/ tulajdonságait kell
létrehozni önmagában, hogy az emberek számára saját embe-
ri nemük magánvalóját közvetíteni tudja, és fel kell ven-
nie egy magánvaló formáját, hogy egy számunkra-
való igazi
funkcióját betölthesse." ¹¹⁰ A gondolatmenet öntörvényű-
ségéből következik, hogy a művészi visszatükrözés tükrözött
valóságát, mint a műalkotás magáért-
valóságát a realitásban
is tételezze és vázolja Lukács, ami ismét ontológiai megkö-
zelítéshez vezet. A műalkotáson, mint a magáért-
való lét
legáltalánosabb formáján keresztül jut el magához a magá-
ért-
való lét leírásához. Az emberiség fejlődésében a magáért-
való léthez jutást, mint a szubjektum öntudatra, egy nagyon
fejlett öntudatra ébresztésében /a műalkotások katartikus

hatásában/ látja.

A magáértvaló-létre eszmélés az öntudat egyetemességének - melyet minden "műalkotás magáértvalója" hordoz - köszönhető. Így a művészet képes arra, hogy az emberiség egész fejlődési folyamatát, annak egyes mozzanatait:

"az egyes emberek számára felidéző módon úgy közvetítse és úgy változtassa ezáltal öntudatuk tulajdonává, hogy e mozzanatokat mint az emberi nemhez és ennek fejlődéséhez való hozzátartozásukat éljék át. Ahogy az esztétikai tételezés az általánosságot a különösségben megőrizve szünteti meg, úgy csinál itt a magáértvalóból egy szervező közepet, az egyetemesség hatóerejét. ... Egyetemességük, az, hogy egy egységes tárgyra, az emberiség fejlődésére találtak rá,... . De éppen ezáltal valósul meg az egyetemesség, mint általános jelenvalóság: csak így módon válhat minden egyes emberi élet eleven tartalmává az emberi nemmel és ennek konkrét fejlődésével kapcsolatos viszonya; és az emberiség társadalmi - történelmi fejlődése - anélkül, hogy tudott volna róla - megalkotta ezt az erre egyedül alkalmas eszközt /a művészetet - a szerző/. Ez a helyzet kategoriálisan a magáértvaló általános jelenvalóságával fejezhető ki." ¹¹¹

Összefoglalva: az Esztétika a nembeliség fogalmát, még mint ismeretelméleti megközelítésűt, mint tükrözöttet elemzi Lukács, de a "tükrözött" nembeliséget egyre több ontológiai ténnyel is körülírva. Modellértékű az esztétikai típusú nembeliség fogalom, hiszen mint "tükrözött" nembeliség lényegét megtartja a valóságban tétele-

zett ontológiai nembeliség kifejtése kapcsán is. E kettősség egyre tisztábban szétválík az Esztétika utolsó fejezetében, ahol a nembeliség ontológiai sajátosságai kerülnek előtérbe. Itt a nembeli lét nemcsak tükrözöttként és strukturálisan, hanem történelmi, ontológiai dimenzióban is megjelenik. E kettősséget /tükrözött valóság és valóság/ nyomon követhetjük a magáértvaló és különösség kategóriák ontológiai feloldásában. A magáértvalót Lukács azonosítja a műalkotással, párhuzamosan a fejlett öntudatú egyénnel, majd később az emberiség fejlődésének hajtóerejével, a tudatos nembeli létre való törekvéssel. Az Ontológiában már mint magáértvaló nembeliség kategóriájában folytatódik ez az ontológiai feloldása egy eredetileg esztétikai kategóriának. Hasonlóképpen a különös kategóriája is változik: először mint az esztétikum középponti kategóriáját, majd később mint hidat partikularitás és nembeliség között, mint a nembeli léthez való viszonyt, mint közvetítő közepet /egyes és általános között/ értelmezi Lukács. Az esztétikai típusú nembeliség teoretikussá válása ellen Lukács kénytelen többször is történelmi megközelítésekhez és történeti konkretizálásokhoz fordulni. Így és emiatt körvonalazódik már a VII. fejezetben egy ontológiai típusú nembeliség, mely mindig konkrét társadalmi, történeti konfliktusok eredménye. Mint említettük a nembeli tartalmak, nembeli "eredmények" történeti konkretizálásához nyújt adalékot az Esztétika XVI. fejezete is. De még mindig az esztétikai közegben maradva, mint tükrözött nembeli tartalmakat bemutatva. S e tükrözött nembeli tartalmak /a művészettörténetben vagy Lukács szavai-

val:

"a művészet szabadságharcában"/ hordozzák és őrzik az emberek önértékelésének fejlődését, embernek emberi lényegével való azonosítását, az emberi nem, a nembeli lét fejlődését a különböző embertípusok, magatartásformák, sorsok stb. bemutatásával. Az ontológiai típusú nembeliség fogalmának kategorizálása és a fogalom történeti konkretizálására tett kísérleteket az Ontológiában és a Prolegoménában találhatjuk meg. Azonban mindennek szükségszerű gondolati előfeltétele az esztétikai típusú nembeliség, mely megmutatja tükrözöttként, ismeretelméleti aspektusból egy ontológiai kategória valós jelenlétét. Már az esztétikai típusú felfogás kettéválasztja a nembeliséget nembeli tudatra és nembeli létre. A szubjektumot a nembeli tudatra a leghatékonyabb és legdemokratikusabb - mindenki számára elérhető közvetítő, különös objektiváció - a művészet ébresztheti rá. Mégpedig olyan módon, hogy a nembeli szubjektív tudatot szembesíti az adott fejlettségű egyéni és társadalmi léttel. E folyamatban konfliktus keletkezik a vágyott, magasabbrendű lét tudása és a jelenvalóság között. E magasabbrendű lét megközelíthető a katarzis révén. Az esztétikai típusú nembeliség felfogás azonban még több kérdést megválaszolatlanul hagy: a konfliktusszituáció pontosabb leírását, az egyéni és társadalmi szintű nembeliség diszharmonikus fejlődését. A nembeliségnek ez a típusa az Ontológiában és Prolegoménában a szubjektum szintjén létrejövő nembeliség kategóriájába olvad be.

VI. fejezet

Az ontológiai típusú nembeliségfelfogás ellentmondásai az Ontológiában

A nembeliség ontológiai megközelítését három variációban is megtalálhatjuk az Ontológiában: először mint marxi interpretációt Marx ontológiai alapelveinek kifejtése kapcsán, másodsor a reprodukció fejezetben, majd harmadik variációban az elidegenedés fejezetben.

VI. 1. A marxi interpretációjú nembeliség

A marxi értelemben vett "egyetlen tudománynak" a történelem egyetemesen egységes tudományának nézőpontjából szükségszerűen következik, hogy a társadalmi **lét** megragadott kategóriáit szembesíteni kell a bennünk rejlő történetiséggel. Így a nembeliség fogalma akkor válik már nem csak ismeretelméleti kategóriává, amikor a mint ontológiailag létező felismerése mellett történetiségében, genezisében is levezethetővé válik. A történelem, mint irreverzibilis folyamat: "nemcsak általában vett mozgást tartalmaz, hanem a változás meghatározott irányát is, olyan irányt, amely meghatározott komplexusoknak önmagukban és más komplexusok viszonyában bekövetkező minőségi változásaiban nyilvánul meg".¹¹² Ezt az irányt egy társadalmilag reális viszony teremti meg és egyben ez a viszony objektív alapja az értéknek, értékelésnek. Társadalmi lét és értékviszony között egy kettősség tétéleződik

Lukács marxi értelmezésében: az objektív értékviszonylatok az emberi - egyedi aktusoktól függetlenül őrződnek meg és hatnak, de megvalósulásukban, fejlődésükben az emberi - egyedi aktusokhoz kötöttek.¹¹³ Ezen értékviszony megvalósulásának elsődleges feltétele az emberi képességek és szükségletek fejlődése: a munka. Tehát az érték az emberi tevékenység eredménye és iránya, így a munka genetikusan kiindulópontja az értéknek, tágabb értelemben kezdete egy olyan reális viszonynak, mely jelzi a történelem irreverzibilis folyamatának irányát, vagy másképpen kiindulópontja az ember emberreválásának. E létező, reális viszonyban rejlik a társadalmi haladás fő oldala: az emberi nem problémája. A fiatal Marx a Német ideológiában ember és állat közötti fő különbséget a viszonyulás mozzanatában látja. Így objektiválódik egyed és nem viszonya, a munka tárgya egyben az ember nembeli életének tárgyasulása, amikor az ember munkálkodva önmagát megkettőzi és önmagát általa teremtet világban szemléli. Marxi alapokon Lukács egyén és nem viszonyában egy nembeli fokozatíságot épít fel, mely a történelemben az emberi nem adott fejlődési fokát reprezentálja. Megkülönbözteti a néma nembeliséget, melyet az állatvilág a fajta és példány néma, természeti viszonyával szemléltet, és az egyed kizárólagos önmagára vonatkozásával magyaráz. E néma nembeliség fokozatos feloldási lehetőségét megteremtik a munka által létrehozott társadalmi közvetítő szférák, mint a tudat, nyelv, csere, érintkezés fejlődése, a közösségek fokozatos integrációja. A nembeli lényeg némaságában e tényezők az emberi nemben be-

lül konkrét részmegvalósulásokat hoznak létre, már mint magábanvaló nembeliséget. E magábanvaló nembeliség öntörvényűen létrehozza a nembeli tudatot, s e nembeli tudat szubjektív tudatosulása "előhívhatja" a magáértvaló nembeliséget, mint az emberiség igazi lényegének tudatosulását. Ennek a haladásnak irányítója Lukács és Marx szerint a termelőerők és a munka.

"A társadalmi értelemben vett emberi nem kialakulása a termelőerők fejlődésének akaratlan - szükségszerű terméke." ¹¹⁴ Az emberiség nemmé való integrációja ma is tartó folyamat, a konkrét fejlődés ellentmondásos és egyenetlen, nem teleológiai jellegű. A folytonosságot a természeti lét társadalmivá alakulásában a munka ontológiai alapzatán álló érték biztosítja. Az értéket Lukács dualisztikusan kettéválasztja gazdasági és nem gazdasági értékformákra. Érvényesül a gazdasági érték prioritása, mely szerint ez az értékforma hozta létre eredetileg a társadalmiságot, termeli és újrabővíti. A nem gazdasági értékformák adottnak veszik a társadalmi létet: "és ennek keretei között keresnek és találnak döntési módokat az e lét által felvetett alternatívákra, formájukat és tartalmukat szükségképpen döntően társadalmi struktúrának, a társadalmilag hatékony tendenciáknak mindenkor hitet nunc-ja határozza meg." ¹¹⁵ A nem gazdasági értékek fokozatos egyneműsödés során rendszerre szabályozódnak, mint például az erények rendszere vagy a művészet által hordozott emberi lényeg értékeinek "rendszere".

Ezen értékek a fejlődés folyamatában folytonosan változnak, megújulnak, de lényegüket tekintve, azaz a viszonyulás moz-

zanatát megőrzik, tendenciájukban az emberi nem folytonosságát, fejlődésének lehetőségét igazolják.

VI. 2. A reprodukció-fejezet nembeliség felfogása

E - részünkről vázlatosan ismertetett - marxi interpretációra, annak teoretikus vázára építve a reprodukció - fejezetben található az ontológiai típusú nembeliség felfogás bővebb kifejtése. Ez a variáció legalább négy nagy ellentmondáshalmazt takar és ezzel hiátusokat is kelt. Először is: a néma, a magábanvaló és magáértvaló nembeliségfokozatok mind fogalmi /definiálatlan/, mind történelmi jellegzetességekkel bíró tisztázatlanságát, sőt itt-ott szétválaszthatatlan összekeveredését. A másik ellentmondásokat indukáló tényező: a nembeliségen belüli nembeli tudat és a nembeliség létszerűen megvalósult formáinak az összekeveredése. A harmadik probléma a nembeliség tisztázatlan viszonya a történelem és az egyed vonatkozásában. A negyedik ellentmondásokat létrehozó hiátus a néma, magábanvaló és magáértvaló nembeliség teoretikus körülírása, mely azt a látszatot kelti, hogy e kategóriák csak teoretikus jelleggel bírnak. E túl általánosított elemzést csupán erősíti a Lukács - tanítványok által is felvetett objektivációk elemzésének a hiánya. ¹¹⁶

Véleményünk szerint is, az objektivációk nembeliségre irányultságának a kifejtése töltene be azt az űrt, mely okozója a nembeliség felfogás teoretikus, túláltalánosító jellegé-

nek. A Prolegoménában a nembeliség fogalmi, kategóriális értelmezése és felépítettsége egyértelművé válik, tisztábbá válnak a történelmi nembeliségi fokozatok és az egyéni nembeli lét viszonya, de a történeti konkretizálásokat, és az objektivációk általi közvetítő szférának az elemzését itt is csupán vázlatosan és hiányosan találhatjuk meg. A Lukács - értelmezők által többször is leírt sajátos lukácsi gondolkodói attitűdnek egyik reprezentatív példája a nembeliségfelfogás többszöri variációja. A módzatok egy öntörvényű gondolkodási folyamat mindig megújulásra kész produktumai. Ezek bizonyítják leginkább további újragondolásának szükségességét, le nem zártságának tényét. Így válik a nagy filozófiákra jellemző továbbépíthető kategóriális gazdagságnak szemléletes példájává éppen a nembeliség kategóriakomplexusa.

A reprodukció-fejezet központi, teoretikus gondolata: a társadalmi kategóriák magábanvaló létükből magáértvalóvá fejlődnek. A nembeliség ilyen megközelítése mellett az érték és szabadság is hasonló kategóriafejlődésen megy keresztül. Mindhárom genetikus ősfarmája egyazon tőről, a munka ontológiai természetéről fakad. Mindhárom egyazon folyamatot viszonyt indít el, mely az ember valódi továbbfejlesztésére irányul. Az érték - mint az emberi nem folyamatosságát igazoló, társadalmilag tényszerűen létező "Legyen" formája -, és a szabadság létrejötté ontikusan ugyanaz a nembeli aktus:

" a nem pusztán organikus némaságának legyőzése, továbbvitele

artikulált, önmagát fejlesztő, társadalmi lénné formálódó emberi nemmé..."¹¹⁷ Így a nembeliség, mint az emberi nem fejlődése fokozatosan társadalmilag tudatossá váló kategória, mely mind létszerűen, mind tudatossá válásában magáértvalóságának irányába mutat.

Lukács e nembeli fejlődési fokozatok körülírására és történeti konkretizálására tesz kísérletet, de mint említettük, többfajta önellentmondásba keveredve. A nembeliség létszerű fejlődésének alapja egy olyan gazdasági alapokon végbemenő integráció, mely a kis közösségek, törzsek, később nemzetek integrálódásával létrehozza a világpiacot, mintegy gazdasági alapot teremtve ezzel egy egységes emberiségnek. Lukács többször is megismétli, hogy:

"csak a világpiac létrejöttével és intenzívvé - válásával kerül napirendre az emberi nem mint általános és minden embert átfogó probléma."¹¹⁸ "A világpiac megkerülhetetlen alap az emberi nem önmagáért létező egységének megvalósításához; de ez csak ennek magábanvalóságát tudja - ezt persze szükségszerűen - létrehozni, és ezt magáértvalósággá csak maguknak az embereknek a tudatos cselekedete alakíthatja át és emelheti fel."¹¹⁹ Ha csak ezt a gondolatmenetet vesszük figyelembe, szükségszerűen megfogalmazódik egy kérdés: ha a magábanvaló nembeliséget - mely világpiaci alapokon jöhet létre és világpiac kialakulását azonosítjuk a kapitalizmus korával Lukács nyomán, akkor a kapitalizmusig csak néma nembeliségről beszélhetünk? És ekkor végképp nem tudjuk elhelyezni azt a meggyőző lukácsi megállapítást, miszerint egy adott korban a nembeliség különböző fokozatai vannak jelen.

Lukács a nembeliség létszerű formáinak elemzésénél még nem vette figyelembe az egyes emberekben kialakuló nembeli tudatot és annak szerepét a világpiac létezése előtt. Fontos szerepet csak a világpiac létezése után szán a tudati mozzanatnak. De egy ilyen jellegű ontológiai nembeliség felfogás a kategória intenció obliguájának, ismeretelméleti kiindulópontjának mond ellent, azaz az esztétikai típusú nembeliségnek, mint a szubjektum szintjén létrejövő nembeli létnek. Jelezni kívánunk egy másik problémát is - melyre már Lukács interpretálói többhelyütt is felhívták a figyelmet -: a magábanvaló nembeliség gazdasági alapú feltartóztathatatlanul létrejövő fejlődési foka és az emberek tudatos cselekvései által előhívható magáértvaló nembeliség között dichotóm, merev a kapcsolat. E tudatos ugrás a magáértvaló nembeliségi fokozatot nehezen konkretizálhatóvá, túláltalánossá teszi, sehol sem létezővé.¹²⁰ Visszatérve az Ontológiához, a reprodukció - fejezet nembeliségfokozatai egy kategóriális bizonytalanságot mutatnak. Csak egy két ellentmondó megállapítást emelve ki:

" A munka - még az egyes ember aktusaként is - valódi lényegét tekintve társadalmi, a munkát végző emberben végbemegy társadalmi ön - általánosítása, a partikuláris ember itt objektíve a nembeliségbe emelkedik. Ha szabad egy paradox helyzetet paradox módon leírunk, akkor tehát az immár nem néma emberiség még némán jelenik meg itt, a nem magáértvalósága saját pusztá magábanvalóságának szintjén van jelen." ¹²¹
Vagy pár sorral lejjebb a nem némaságát létszerűen megszüntető világpiac ellenére:

"az emberiség tulajdonképpen magáértvalósága máig sem valószínűlt meg, némasága még most sem szűnt meg teljesen." ¹²²

Szintén ellentmondásosan: egy helyütt a nyelv lesz az a fejlődési fok, mely minőségileg meghaladja a nem némaságát, ¹²³ vagy másutt a közös munka, a munkamegosztás és következményei, ¹²⁴ vagy éppen harmadik variációban:

"a nembeliség némaságának már a társadalom legősibb kezdeti is véget vetnek. ¹²⁵

A nembeli tudat magáértvaló léttéremtő aktusa és a világpiaci - gazdasági alapú magábanvaló lét közötti ellentmondást hiátussá szelidíti a reprodukció - fejezetben a nembeliség egyéni - emberi és társadalmi szinten történő szétválasztása. Az ember nembeliségének folyamata: az ember pusztá egyediségétől, a nem egyedi példányától a személyiséggé, egyéniséggé fejlődésig ível. A nembeliség teljes kettéválása ember és társadalom nembeliségére a kapitalizmus keletkezésének szükségszerű következménye, mely párhuzamos folyamat Marxnak A zsidókérdéshez című cikkében elemzett, a társadalom minden tagjában kialakuló citoyen és homme dualitásával. A kapitalizmus előtt a nembeliség e szétválása megjelenik ugyan, de nem általános. Ha párhuzamot vonunk egyéni - emberi és társadalmi nembeli fokozatok között, akkor a néma nembeliség szintjének megfelelően az ember nembeliségi foka az egyediség, mint a nem biológiai reprodukciója egy példányban, melynek szabadságfoka és mozgástere biológiai meghatározottságokhoz kötött. A társadalmi lét magábanvalósága tételezi az ember parti-

kularitását. A partikuláris ember tudattalanul már nembeli lény is, hiszen munkatevékenységet végez, kommunikál stb. Ha azonban tudatosan viszonyul emberi lényéhez, akkor ez a partikuláris szinten létrejövő tudatos viszony potenciálisan az ember magáértvaló léte felé mutat, személyiség-gé fejlődésének irányába. A nembeliség szétválása egyéni - emberi és társadalmi nembeliségre, mint már említettük, a kapitalizmusban válik általános jelenséggé és itt alakul ki a megvalósult fokozatokat tekintve éles szembenállása is. Tulajdonképpen e megkettőződött nembeliség, annak fokozatainak ütközése, az ütközések tipikus konfliktusai jelzik egy adott társadalom milyenségét. Ezeket az ütközéses konfliktusokat őrzik meg a műalkotások, magukba sűrítve egy adott kor, társadalom lényegtipikus jegyeit. A nembeli értékek kontinuitását is szolgálják ezzel, mivel mint maradandó szellemi objektívációk egyben értékhordozók is. A magábanvaló lét szintjén az egyes ember minden gyakorlati döntésében mindhárom tendenciát hordozhatja. Lukács példájával: az ember azért dolgozik, hogy közvetlenül kielégítse egyedi - biológiai és partikuláris szükségleteit, de munkavégzése már a nembeliség tendenciáit foglalja magában. Ha a kettő szétválik, ellentétbe kerül egymással /hasonlóan Marx elidegenedett munkafelfogásához/ az egyes ember arra kényszerül, hogy válasszon közülük. De a választás szükségszerűen kapcsolódik a társadalmi mozgástér által adott korlátokhoz. Így nem tulajdoníthatunk a magáértvaló létnek valamilyen felsőbbrendűséget, hiszen az emberi lét szintjén a fokozatok egymás mellett élnek és szükségszerűen nem zár-

hatják ki egymást. A fiatalkori esztétikai nembeliség fel-
fogás ezzel a felismeréssel maradt adós, és éppen e felis-
merés hiányában teremtett szakadékot partikuláris és nembe-
li lét között. E kétfajta, egyéni és társadalmi nembeliség,
ezeknek nem egy szinten történő mozgása olyan konfliktuso-
kat teremt az egyénben, melyek kettéválasztják a valóságot
értéktelen és lényegi világra, széthasítják a valóságot lét
és érték dualításra /III.IV. fejezet/. Emellett kifejezik
az egyén magáértvaló válásáért folytatott harc és a társsa-
dalmi nembeli fokozatok mély konvergenciáját.¹²⁶

Az emberiségnek nem lehetne történelme, nem lenne emberi fej-
lődés, ha ezek a konfliktushelyzetek és a világtörténelmi
irányvonalú konvergenciaviszony nem létezne. Bipoláris moz-
gásban képzelhető el ez a konvergenciaviszony: egyik olda-
lon az ember, mint fejlődő komplexum, másik oldalon a társsa-
dalom, mint totalitás. Azok az egyének, akik tudatára ébred-
nek saját létük magáértvalóságának, képesek arra, hogy "tu-
datuk és tudatuk által irányított tetteik segítségével a való-
di nembeliséget társadalmi - emberi gyakorlatban, vagyis a
társadalmi létbe fordítsák át."¹²⁷ Az egyes emberi lét
partikuláris és nembeli viszonyát, a sokszor leirt "egyének
nembeli tudatra" ébredését, mint egyfajta "teorektikus ugrás"-
nak az elemzését azonban Lukács a megírandó Etikába utalja,
így az Ontológiában csak utalásszintű, vázlatos megjegyzése-
ket találunk erre vonatkozóan. Az emberi lét kétfajta duali-
tását emelve ki, Lukács megkülönbözteti az embert, mint bio-
lógiai, társadalmi lényt és mint partikuláris, nembeli lényt.
A partikularitás éppúgy nem szüntethető meg, mint a biológiai

lét: egy olyan konfliktusokkal terhelt egység az ember, mely a nembeliség és a társadalmi lét irányába konvergál. Ez az irány azonban nem konkrét eredményt jelent, hanem egy olyan társadalmi perspektívát, mely:

"csak egyedi emberek vagy embercsoportok teleológiai tételezései számára lehet tétélezett cél, ahol az általunk kiváltott oksági sorok megvalósításának objektív tényezőivé válhatnak. Ezt a perspektívát Marx a kommunizmusban mint a szocializmus második szakaszában jelölte meg." ¹²⁸ Mivel a kommunizmus ilyen feltételes módon fogalmazott nem eredményt, hanem irányt jelöl, így a fejlődő irányvonal mellett Lukács hasonló fontosságot és realitást tulajdonít egy másik eredménynek, a stagnálásnak is, a történelmi zsákutcának. De e történelmi zsákutca viszonylagos, hiszen az emberi fejlődésen belül van egyfajta kontinuitás és e folytonosság elemei "előhívhatók". ¹²⁹

Visszatérve az ellentmondások felvillantásához, fontosnak érezzük e problémakört - bár nem Lukács gondolatainak igazságtartalmát akartuk megkérdőjelezni -, mivel nem kerülheték el figyelmét, hiszen tanítványaival történő beszélgetések után újrairta az Ontológiát. Véleményünk szerint az ellentmondások jelzése alapvetően segítheti a Prolegoména nembeliség /felfogásának/ teljesebb megértését. A Prolegomenában helyretevődik a nembeli fokozatok kategóriális zűrzavara, létrejön a nembeliségnek, mint kategóriakomplexusnak letisztult értelmezése és történeti jellemzése. Az Ontológia és Prolegomena nembeliségfelfogásának foly-

tonosságát két alapvető tényezőben látjuk a marxi alapú teoretikus váz folytonossága mellett. Az egyik - a Prolegoménában még nagyobb jelentőséggel bíró, kontinuin gondolat: a társadalmi lét fejlődése, mint az ontológiai kettős fejlődés elvében /az ember, mint fejlődő komplexum és a társadalom, mint totalitás fejlődése a társadalmi lét két pólusa/ a nembeliség is hasonló kettős fejlődést mutat. A másik "átöröklődött", változatlanul átvitt gondolatfolyam a nembeliség és elidegenedés kapcsolatának értelmezése.

VII. fejezet

Az elidegenedés, mint a nembeli fejlődés szükségszerű eleme

A Lukács - tanítványok az elidegenedés - fejezettel kapcsolatban két teoretikus ellenvetést tesznek: nem értnek egyet a fejezet alapkoncepciójával, miszerint "az elidegenedés... kifejezetten csak az egyedre vonatkoztatott, személyiségelméleti, nem pedig történetfilozófiai kategória." ¹³⁰ A másik ellenvetés részükről: Lukács az "elidegenedés elleni harcot azonosítja az elidegenedés szubjektív vetületei ellen folytatott harccal... Ez azonban csak az elidegenedés tudati felszámolását jelentheti." ¹³¹ Az első megjegyzéssel nem tudunk egyetérteni, hiszen Lukács többször is kifejti, hogy az elidegenedés mindig társadalmi - történelmi jellegű, bár elsődleges működése az egyes embert érinti. ¹³² Sőt az elidegenedésnek, mint történetfilozófiai kategóriának széles jellemzését is adja. Így az elidegenedés nem önmagában álló társadalom feletti entitás, "hanem a társadalmi fejlődési folyamat eleme", és mint folyamat kialakul a társadalmi lét mindkét pólusán: a társadalom objektív totalitásában és a személyiségen belül. ¹³³ Legyőzendőnek véli ugyan az elidegenedést, de mégsem tekinti negatívnak. Hiszen mint írja:

" az emberiség egész története a munkamegosztás bizonyos szintjétől kezdve /valószínűleg már a rabszolgaság előtti időktől/ egyben az emberi elidegenedés története is." ¹³⁴ Szerinte az elidegenedés szükségszerű eleme a fejlődésnek:

"a civilizáció felé vezető egész fejlődés... elidegenített formákban szokott végbemenni.. az elidegenedési formák egész sora az eddigi fejlődés szükségszerű alkotóelemei közé tartozik... ".¹³⁵ Az elidegenedés - véleményünk szerint kifejezetten történet - filozófiai kategória, mégpedig olyan, a társadalmi fejlődéshez tartozó kategória, melynek legfontosabb sajátossága: a konfliktusszituáció megteremtése. Az elidegenedés plurális létmódjából következően több konkrét formával bír. Elidegenedés valamely formája létrejöhet akkor, ha a nembeliség társadalmi és egyes emberi fokozatai között egyenlőtlen fejlődés megy végbe. Márpedig ennek valószínűsége a nem némaságának megszűnésével fennáll. A konkrét, megvalósult formák közül hármat emelünk ki. A nembeliség kettős fejlődésében a társadalom magábanvaló nembeli szintjén létrejövő magáértvaló szubjektumok csak "bornírt" beteljesülések,¹³⁶ és nagy valószínűséggel valamilyen elidegenedési formához vezetnek. Erre legjobb példa a fiatalkori Lukács életfelfogása. A fiatalkori esztétikai típusú nembeliség felfogásban a nembeli, értelmes életet élő ember a társadalmi fejlődés alacsonyabb szintje miatt arra kényszerül, hogy megtagadja saját partikularitását, a mindennapok világát, mivel azt hiszi, hogy az átlag - életfelfogásnak a tagadásával magát a társadalmat is tagadja. Áthidalhatatlan szakadékot lát ezért partikuláris élet és nembeli lét között. De a szakadék nem a szubjektum partikularitása és nembelisége között van - ahogy a fiatalkori nézetekben ez tükröződik -, hanem a társadalom magábanvalósága és a szubjektum magáértvalósága között. A kettős nembeli fejlődés elidegenedés -

teremtő folyamata még nem tudatosul a

fiatal Lukácsban. Ő csak a szubjektum szintjén próbálkozott partikularitás és nembeliség feloldásával, de mint láttuk, sikertelenül. Egy másik elidegenedési forma az, melyet Marx és Engels által elemzett, drasztikus, a kizsákmányoló munka révén létrejövő elidegenedése reprezentál, pontosabban: az ember ember - létének kiesése abból a létformából, melyet a társadalmi szinten, nembelileg lehetővé vált lét jelentené.¹³⁷

Végül a nembeliség kettős fejlődésének egyenetlen volta miatt létrejött harmadik forma gyökere az a folyamat, mely során szubjektumban megszüntetik partikularitás és nembeliség széttéphetetlen kapcsolatát, és torzító módon beavatkoznak az ember életvitelébe, megsemmisítik partikuláris szféráját valamely csálhatatlan szellemi és erkölcsi közösségiség vagy valamely "objektív társadalmi jelentőségű ügy feltétlen szolgálata"¹³⁸ nevében. Ez is egy sajátságos elidegenedéshez vezethet, melyre a legjobb példa a sztálini korszak vagy a totalitásra törekvő társadalmak látteleletét adó Orwell: 1984 című könyve. E három elidegenedési formában érzékelhető a kategória konfliktusteremtő jellege, melyből következően a nembeli kettős fejlődés szükségszerű, gerjesztő eleme és emiatt szerepe nem teljesen pejoratív. Az elidegenedés konkrét, létszerű formája /például sztálinizmus, vagy a válás/ azonban a magáértvaló emberi lét, "az ember igazi emberréválásának" egyik legnagyobb akadálya.¹³⁹

A gondolatmenet logikájából következik az elidegenedés legyőzhető volta, másrészt bármennyire lényeges kategória is

"nem fogja át az ember társadalmi létének teljes totalitását." ¹⁴⁰

Az előbbi gondolatmenetet ha "megfordítjuk", akkor kiderül, hogy a nembeliség társadalmi létmódjában és az egyes ember nembeli szintjében nem csak eltérés, hanem egybeesés is létrejöhet. Ezek szerint megszűnik az elidegenedés a magáértvaló nembeli lét olyan szintjén, ahol társadalom és egyén magáértvaló fejlődése egybeesik és Lukács szerint ez a kommunizmusban valósul meg. ¹⁴¹ Vagy tovább játszva a gondolatmenettel: nyilvánvaló, hogy a nembeli lét némaságának egységes fokán sem beszélhetünk elidegenedésről, de ugyanezt már általános érvényűségben nem mondhatjuk el a nembeli kettős fejlődés magábanvaló létének szakaszáról. Mivel e nembeli fejlődési intervallumában /mely ma is tart/ szükségszerűen kialakultak a társadalmi tudatnak olyan formái, melyek nem a meglevőhöz, hanem a Kell-hez viszonyítanak /Lukács szerint a nagy művészet, a nagy filozófia, a példamutató élet/.

A viszonyítás mozzanata jelzi az elidegenülés jelenvalóságát, de létükkel egyben elidegenedés ellenes hatást gyakorolnak a szubjektumra. Elsősorban azzal, hogy lehetőséget adnak az egyedi embernek saját elidegenedésének a leküzdésére, pontosabban "egyéni létének magáértvalóságának a megteremtésére." ¹⁴²

"Az elidegenedés ellen a legerősebb fegyver, ami az ember rendelkezésére áll, az a saját élettartalmává vált meggyőződése /ami persze pusztán érzés vagy sejtés is lehet/, hogy valóban létezik a magáértvaló nembeliség." ¹⁴³ Éppen ezért az elidegenedésen való túllendülés személyes feladat, minden egyén

kötelessége, sőt szükségszerű, "... hogy saját elidegenedésünket önmagunk számára csak szubjektív utakon győzhettük le..." ¹⁴⁴

A Lukács - tanítványok által, jelzett teretikus ellenvetésre az előzőekben már utaltunk, miszerint Lukácsnál az elidegenedés felszámolása erőteljesen szubjektív és ezért tudati felszámolást jelent. Eddigi gondolatmenetünkhöz kapcsolódva tehát az elidegenedés tudati felszámolása a szubjektumban a magáértvaló lét megteremtése által lehetséges, mely csak teoretikus, tudati mozzanatként valósulhat meg, melynek legerősebb fegyvere - Lukács fentebb idézett szavával - az a meggyőződés, miszerint létezik magáértvaló nembeli lét. De a társadalmi méretekben megvalósuló magáértvaló létről, hol megszűnik az elidegenedés /vajon vele együtt a nembeli fejlődés fő hajtóereje is? vagy a művészet is, mely a magáértvaló lét irányába mutat?/ a kommunizmussal való azonosításán kívül semmit sem mond Lukács. Vajon korának kapitalizmusával és szocializmusával szembeni sajátos elidegenedése készítette arra, hogy élete végén remélő filozófus legyen, és reményét az individuum "önmegváltásába" helyezze? ¹⁴⁵ Vagy - más Lukács - értelmezők szerint ¹⁴⁶ - az elidegenedés megszűnésének, a nembeliség magáértvaló kiteljesedésének reményében kommunista eszkatológiával a célra és a végre mutat: a szabadság birodalma, az emberi nem igazi, már nem "előtörténete" felé? Ismételten az emberi nem fejlődésének perspektíva problémájához érkezünk, melynek Lukács által sejtetett kettős jellegére /egy kommunista fejlődés vagy stagnálásos állapot lehetőségére/

már utaltunk az előző fejezetben. A két, alapvetően más Lukács - értelmezői alapállásból feltett kérdés jelzi a nembeliségfelfogás ellentétes interpretációját is, és ezzel a kategória le nem zártságának jellegét. Hanák Tibor szerint /egyres nyugati Lukács - kutatók nézőpontját is reprezentálva/ Lukács a nembeliség koncepciójában is visszatért fiatalkorának mérsékelt individualista álláspontjára. Kontinuin fejlődést látva ezzel az életműben. Anélkül - hogy Lukács életművének kontinuin vagy diszkontinuin elemzésébe bocsájtkoznánk - is belátható, hogy egyres problémafelvetések változatlanul végighúzódnak az életművön, de a megoldási módok mégis radikálisan különfélék. Ezt bizonyítottuk a nembeliségfelfogás esztétikai és ontológiai típusával. A másik kérdésre adott válasz szerint /a marxista Lukács-kutatók álláspontját is szemlélítve/¹⁴⁷ Lukács az emberi nem kiterjedését egyfajta társadalmi létben, a kommunizmusban látja. A magunk részéről egy harmadik álláspontra helyezkednénk, mely szintén hasonló következetességgel "kiolvasható" Lukács műveiből, de különösen utolsó két írásából - a Goethe példájából és a Megélt gondolkodásból.¹⁴⁸ Interpretációnkban a történelem irreverzibilis folyamatosságának irányát egy viszony teremti meg. Irány és viszony: a kettős nembeli lét totális magáértvalósága, tehát a magáértvaló nembeli lét /egyéni és társadalmi vonatkozásban/ viszonykategória. Így semmilyen utópikus eredményjelleget nem tartalmazhat, nem kérhetjük számon e kategória konkrét, történeti megvalósulásának körülírását, mivel "csupán" egy állandóan változó, folyamatos

értékfejlődésnek alávetett viszonykategória, egyfajta mozgó mérce. E viszonykategória interpretációt Lukácsnak a már többször is idézett konvergenciafelfogása is alátámasztja: az egyéni életben közeledés a magáértvaló lét felé és ennek társadalmi - nembeli mozgása egy fejlődési út reális konvergenciája.¹⁴⁹ Az ideológiáknak /a nagy filozófia, a nagy művészet stb./ - melyek tudatossá teszik e fejlődési utat, és mintegy mellékesen létrehozhatják e folyamat pozitív vagy negatív utópiáit, mégsem ez az egyedüli lényegük. Így a lukácsi filozófiának, ideológiának sem. Hanem Lukáccsal és Marx-szal szólva: az ideológia: "Sokkal inkább azoknak a szellemi közvetítőknak a foglalatata, melyeknek segítségével az emberek képesek tudatosítani és megvívni életük társadalmi konfliktusait. Ennélfogva természetesen a valóságnak megfelelőhetnek, illetve attól eltávolodhatnak. Ez utóbbiak maradhatnak távoli absztrakciók, de tartalmazhatnak mély, az emberi nem valódi problémáit illető, messzire mutató megállapításokat. Ugyanúgy megkísérelhetnek közvetlenül, az aktuális napi kérdésekre feleletet adni, ahogy felvethetik a nembeli fejlődésnek az adott korban gyakorlatilag megvalósíthatatlan, de valódi és nagy kérdéseit."¹⁵⁰

VIII. fejezet

A Prolegomena kategóriakomplexusa

A Prolegomena nembeliség felfogásának első gondolátíve eltér az Ontológiában megfogalmazottaktól: a három létforma /szervetlen természet, szerves természet, társadalmiság/ nembeliségének elkülönítésében. A szervetlen természetben is létezik nem és egyed kategoriális összefüggése, mint a lét egyik alapvető módja.¹⁵¹ A szerves természetben az organizmusok reprodukciós folyamatai "mindenkori nembeliségük keretein belül játszódik le."¹⁵² Paradox módon fogalmazva, a létfolyamat objektivitásában megjelenik egy szubjektív tényező, mely olyan egyedeket, fajokat alakít ki, melyek folyamatosan elősegítették a környezethez való alkalmazkodás mind fejlettebb aktivitását. A reprodukció folyamatosságát tekintve, fontos fejlődési tényező, hogy: "egy önállóan mozgó organizmus most már csak olyan környezetben termelheti újra önmagát, amelyben ismeri a reprodukciója szempontjából legjelentősebb és legtipikusabb eseményeket és ezeket reprodukciója folyamán a néma belül közölni is tudja."¹⁵³ A szerves természetnek ez a szintje a néma nembeliség, melyben a néma kifejezés a közlés lehetőségét feltételezi. A szerves természeti létformából a társadalmiságba történő ugrás alapja: a környezethez való alkalmazkodás minél aktívabb módja,¹⁵⁴ mely a munkát és vele együtt a célkitűző mozzanatot jelenti. Az eddig csak oksági folyamatokat ismerő szerves lét után megjelenik a társadalmi létre jellemző

céltételezés, mely új oksági folyamatokat indít el. Ebben a folyamatban jön létre objektum és szubjektum, emberi nem és egyed kettőssége, mely ontológiailag kizárólag együttélésben képzelhető el. ¹⁵⁵

A nembeliség felfogás másik nagyobb gondolatmenete az Ontológiában meglévőt bővíti. A társadalmi létformában kettős szinten jelenik meg e kategória: egyedi - emberi oldalon, ahol az egyediség fokozatosan átalakul egyéniséggé, másrészt a társadalmi póluson, ahol pedig kialakulnak a nembeliség létszerű fokozatai. A szerves természet néma nembeliségének megszűnése párhuzamos azzal a folyamattal, amelyben szubjektum - objektum kettéválását követően a szubjektum gyakorlati tevékenysége fokozatosan létrehozza a társadalmi-ság formáit. Így a nyelv, tudat, a tevékenység fejlődésével kialakul a már az Ontológia felfogása kapcsán is említett, marxi viszonyulás mozzanat, mint állat és ember közötti legfőbb különység. A társadalmi létformában megjelenő új nembeli forma a magábanvaló nembeliség. Szubjektív szinten az egyedet túlhaladó partikuláris lény, mint egyéniség a megfelelője ennek a fokozatnak. A partikuláris ember - többnyire tudattalanul - magában hordja objektív nembeliségének mozzanatait, például kommunikációjában, tevékenységi formáiban. Lukács szerint, itt keresendő a válasz arra az ősrégi filozófiai problémára, mely az emberi gondolkodás általánosító képessége körül kialakult. Tudniillik a nembeliség, egyed és nem közötti kapcsolat létszerű megnyilvánulási módja az alapja a nyelvfejlődésben végbement általánosító - absztraháló képes-

ségnek, "legalábbis egyik leglényegesebb összetevője... a nembeliség nyelvi rögzítése volt." ¹⁵⁶

E minőségileg új nembeli forma társadalmi megnyilvánulása meglehetősen pluralisztikus. Jól szemlélteti ezt a nyelvtörténetben a különböző nyelvek kialakulása és különbözősége. De e különbözőséget mégis összetartja egy nyelvi szinten is megfigyelhető nembeli mozzanat, melyet szaktudományként az általános nyelvészet taglal. Pluralisztikus megnyilvánulása a magábanvaló nembeli létnek a csoportokra, törzsekre, nemzetekre való tagolódás is. Lukács itt is egy egységesítő tendenciát lát, miszerint egyre integráltabb egységek jönnek létre a történelem során, és ezek az integrációs törekvések "a nembeliséget minőségileg módosítják." ¹⁵⁷ Végül egy harmadik pluralisztikus vonását is kiemelnénk a magábanvaló, társadalmi, nembeli fokozatnak: e szinten szükségszerűen megjelenik az egyenlőtlen fejlődés, melynek legszembetűnőbb vonása a szubjektum magáértvaló nembeli léte.

Lukács kitér a nembeliség folyamatszerűségére is:

"az ember nembelisége a biológiailag determinált némaság leküzdésével minőségileg megváltoztatta folyamatszerűségét. Darwin ... óta az élőlények nembeliségét is lényegében történelmi folyamatnak kell felfognunk. Ez azonban általánosabb síkon mégis csak a szerves természet ontológiai alap tényét reprodukálja: az organizmusok kifejlését és elmúlását. E folyamat során a régi nem kihalhat, és felvirágozhat egy új, de mindig csak a nemek biológiai értelemben vett kifejlése és elmúlása lesz az eredmény, akárhány át-

meneti forma közvetíti is ezt. Az emberiség... fejlődési folyamata ezzel szemben éppen arra épül, hogy miközben e folyamat során az emberi nem fennmarad és egyúttal továbbfejlődik, létének lényegi formái átalakulnak. A továbbfejlődés végső hajtóereje ebben az esetben is a gazdaság, a társadalmi lét társadalmi újratermelésének módja. Míg azonban a biológiai fejlődés közvetlenül a nemek egyedeiben zajlik ugyan, de nem általuk, hanem velük történik, addig a gazdasági fejlődés folyamatát egyedül az embernek... teleológiai tételezése valósítja meg." ¹⁵⁸ Minél fejlettebb a társadalom, annál erősebb az elvárás, hogy "tagjai tudatos teleológiai tételezések formájában valósítsák meg társadalmi létüket." ¹⁵⁹ A társadalom fejlődése során egyre nagyobb mozgásteret kínál a szubjektumnak a szubjektum alternatívái egyre bővülnek, így a mindennapi életet élő ember léte "döntések szakadatlan láncolata." ¹⁶⁰ De a mindenkori társadalmi mozgástérnek határai is vannak, és a szubjektum a pusztulás terhe mellett ezt tudomásul is veszi. A választások már nem a néma nembeli szintnek megfelelő egyedi emberé, hanem az egyéniiségé. Az egyéniiség /szubjektum szintjén/ is létrehozza azokat a közvetítő szférákat, /művészet, filozófia, erkölcs, példamutató élet/ melynek segítségével megteremtheti személyiségét /magáértvaló létét/ és éppen ezekben látja saját személyisége kibontakozásának mértékét is. ¹⁶¹ A tudati mozzanat csak akkor válik lényegivé a társadalom kauzalitásában, amikor a teleológiai tételezések alapvető jelentőségre tesznek szert a társadalmi lét területén. A nembeliség kettős fejlődéséből következően a szemé-

lyiség magáértvalóságát olyan viszonykategóriaként kell értelmezni, mely mindig az adott kor fejlettségéhez hasonlítható.

"A valóságos emberi személyiség fejlődése, amelyet csak az emberi aktivitások összességének különös elméleti - történeti elemzésében, a nem fejlődésével és fokainak megvalósulási formáival való folyamatos összefüggésben lehet tárgyalni, mint minden történelmi folyamat, az egyenlőtlenség viszonyában áll saját társadalmi - történeti bázisával." ¹⁶² Szemléletesen példa a szubjektum magáértvaló létének viszonykategória mivoltához Lukács hasonlata: egy gépirónő ma kétségtelenül nagyobb alternatív körrel, szélesebb mozgástérrel bír, mint egyéniség Antigonéhez képest, de egy pillanatra sem kétséges, hogy míg az utóbbi igen fontos és pozitív szerepet játszik "a személyiség, az igazi, emberi nembeliség fejlődésben, addig az előbbinek ebben semmilyen szerepe se jut." ¹⁶³ A Prolegoménában a kettős nembeli fokozatokra - az Ontológiától eltérően - többfajta szinoním kifejezést használ Lukács: a szubjektum szintjén az eddigi néma nembeli egyént felváltja az egyediség; a magábanvaló létnek megfelelően a partikuláris egyén szókapcsolatot variálja az egyéniséggel; a magáértvaló szubjektumnak pedig a személyiség terminológia felel meg. A társadalmi létformában: a "nullpont" a szerves létből átöröklődött néma nembeliség; ennek meghaladását a magábanvaló, már nem néma nembeliség, vagy nembeli szakasz kifejezésekkel jelzi; végül magáértvaló létre az "emberiség igazi története", a "szabadság birodalma" szóösszetételek utalnak.

A Prolegomena nembeliség felfogásának harmadik gon-

dolatfolyama a magáértvaló létre, a magánvalóból történő létrejövésére irányul. E részkoncepció az Ontológiában tárgyaltakkal részben azonos. A magábanvaló társadalmi szintű nembeli létben a munka, a reprodukció mellett létrejönnek a szellemi objektívációk, melyek /nagy filozófia, nagy művészet, stb./ előkészítik a szubjektumot az igazi nembeli létre. Azáltal, hogy felvetik a nembeli fejlődés még megvalósíthatatlan, de lényegi kérdéseit. S hogy miért marad meg továbbra is a szubjektum nembeli tudatának magáértvaló létet előhívó, szinte kizárólagos szerepe a Prolegoménában is? Egyrészt a válasz - szerintünk - a nembeli kettős fejlődés mai tendenciájában rejlik. Lukács a nembeliség társadalmi pólusán végbemenő fejlődésének dominanciáját látja, egészen a kapitalizmusig. Mivel a kapitalizmussal létrejön az egyéniség szélesebb mozgástere, ellentmondásai mellett is nagyobb lehetőséget teremt az individualitás számára. Így a kapitalizmus kialakulásától a nembeliség szubjektív pólusának dominanciája érvényesül, a nembeli fejlődés itt folytatódik erőteljesebben. A kérdésre egy másik szempontból a válasz Lukács gondolatainak továbbvitelével adható meg. Amennyiben elfogadjuk azt a kiindulópontot, miszerint tételezzük, hogy Lukács a nembeliség kettős fejlődését "egységesen" fogta fel, akkor ahogy a magáértvaló személyiség nem lépheti túl partikuláris - magábanvaló létét, úgy a magáértvaló társadalmi lét sem jelentheti magánbanvoltának teljes megszüntetését. A társadalmi magáértvalóság tehát egy lehetőséget, egy törekvést jelent, de semmiképpen sem a történelem boldog, minden ellentmondástól mentes végcélját. Hasonló következte-

tésre jutottunk az előző fejezetben a magáértvalóság mint viszonykategória elemzésében is, melyet Lukács "konvergen-
cia - elméletével" támasztottunk alá.

IX. fejezet

A Prolegomena problematikus kérdéseihöz

A nembeliség lukácsi koncepciójában sokan hiányolták már a végigvitt történeti konkretizálásokat.¹⁶⁴ Márpedig a történetiség elvének következetes alkalmazása és kifejtése jelentené a konkretizálásokat is, de csupán egy félig kimondott, az általánosságok szintjén megtorpanó történetiség érvényesül mind a Prolegomenában, mind az Ontológiában. Teoretikusan felvetett tendenciák tisztázása az utókorra vár. Ezek között is a leginkább nyitva hagyott probléma a magáértvaló lét létszerű jellege. Lukács megállapítja ugyan, hogy e nembeli lét a tervszerű, tudatos irányultsággal bíró, emberi cselekvés eredménye, a következményként át kell mennie egy társadalmi oksági folyamatba, mely aztán létrehozza a magáértvaló nembeli létet, de ennél többet nem mond.

A nembeliség felfogás értelmezése körül kialakult vita három nagyobb problémára irányítja a figyelmet: mennyiben tekinthető az Ontológia az Esztétika folytatásának; ezzel összefüggően hogyan viszonyul az ismeretelméleti és ontológiai szemlélet, vagy tárgyunkra vonatkozóan esztétikai és ontológiai típusú nembeliség; végül a nembeliség fogalom vagy kategóriajellege.¹⁶⁵ Az esztétikai típusú nembeliség esetében fogalomról, mint tudományos - esztétikai elemzések útján felfedezett ismeretről beszélhetünk. Az Esztétikában már kialakul e fogalom köré differenciálódó ismeretrendszer.

Az ismeretelméleti aspektusú fogalom az Ontológiában kategóriává, kategorikomplexussá bővül. Lényeges hangsúlyoznunk - mint ezt Lukács többször is tette -, hogy ontológiai kategória csak egy post festum megismeréssel, ismeretelméleti kiindulópontból fejlődhet ki. Így egy ismeret helyességére a társadalmi létben, annak ontológiai léte /vizsgálata, jellege/ a legfőbb bizonyíték: Lukács szerint az egyetlen tudományos kritérium tehát csak ontológiai lehet. Így a társadalomtudományokban a történelem tudománya az egyetemes módszer és elmélet. Ebből triviálisan következik, hogy az emberi lényeg, a nembeliség önlétrehozásának történetét is, mint kategóriát, mely létezésmeghatározás, egy post festum megismeréssel közelíthetjük meg. E megismerés segítségével:

" lehet tudatosítani reális összefüggéseket, vagyis az összefolyamatok olyan mozzanatait, amelyek legalább egy ideig állandó jelleggel működnek. Csupán e módszer alapján, csupán következetes - tudatos alkalmazása révén válik például lehetőséggé annak megállapítása, hogy az extrapolációk miben és mennyiben tárják fel, vagy éppen fedik el a valóságos folyamatokat." ¹⁶⁶ A kontroll - módszer és elmélet a történetiség, mint egyetemes objektív - dialaktikai kategória. E megismerés következésképp megsejthet tendenciákat - a nembeli lét fejlődését -, de annak jövőbeni képeinek előrevetítésére nem kényszeríthető.

Így Lukácstól a "megsejtett", magáértvaló, társadalmi szintű nembeliség tendenciózus fokozatiságát és annak pontosabb leírását nincs jogunk számonkérni. Lukács számára és számunkra is marad a magáértvaló lét szükségszerűen szubjektív mozzana-

tokat kiemelő jellemzése, gondolunk a már többször jelzett tudati mozzanat problematikusságára. Visszatérve az értelmezésekben felvetett problémákra, a nembeliség fogalom jellegének átalakulása kategóriává párhuzamos azzal az öntörvényű gondolkodási folyamattal, melyben az esztétikai típusú nembeliség ismeretelméleti helyessége és valódi létszerű jellege az ontológiai típusú nembeliség felfogáson belül teljesedett ki. Mégpedig úgy, hogy az Esztétikában szubjektum szintjén "felfedezett" nembeliség fogalom az Ontológiában "igazolódott"; egyben be is olvadt, mint a kettős nembeliség egy pólusába. A Prolegomenában az ismeretelmélet egyeduralma elleni megjegyzések azt a látszatot keltik, mintha Lukács az ismeretelméletnek mondana nemet. De éppen a nembeliség felfogással bizonyítható, hogy mint minden nagy filozófia, a lukácsi is szükségképpen ismeretelméleti és ontológiai módszer és elmélet egysége.

A nembeliség két típusának egymásraépülése és feltételezettsége is összekapcsolja az Esztétikát és az Ontológiát.

X. fejezet

Összegzés

- Az értekezés a lukácsi életműből kiemeli a nembeliség esztétikai, etikai, filozófiai kategóriáját.
- E kategória: a lukácsi lényeg, mely életét és életművét megalapozza. Szerintünk a nembeliség értelmezése az életműben, fejlődéstörténetének részletes bemutatása mindenképpen szükséges Lukács elfogulatlan megértéséhez.
- Célunk: az ideológiai előfeltételektől mentes interpretálás; a lényegi kategória variációinak bemutatása; és ezen keresztül az életmű, a lukácsi gondolkodásmód teljesebb megértése.
- A nembeliség kategóriájának lényegiségét bizonyítjuk. E kategória különböző felfogására épülnek az drámaelmélet, az esszékorszak, a heidelbergi kéziratok, az Esztétika, a Különösség, az Ontológia és a Prolegomena filozófiai és esztétikai teóriái.
- E kategória adott szemléletétől függenek az adott filozófiai, esztétikai koncepciók az életmű történetiségében. A nembeliség kategóriájának életművi sajátossága egyrészt az, hogy a lukácsi, egyéni lét életmotívuma; másrészt a lukácsi teóriák gondolatmotívuma is. Az életmű kontinuitását látjuk ebben.
- A nembeliség genezise a fiatal Lukács romantikus antikapitalizmusának mindent tagadó, és új művészetet, művészetfelfogást teremtő jellege.

- Az életműben két alapvető nembeliség felfogást tételezünk: az esztétikai típusú és az ontológiai típusú nembeliséget. Az esztétikai típusú nembeliségen belül megkülönböztetjük a duális, divergáló fiatalkori felfogást és a nagy Esztétika divergáló - konvergáló esztétikai típusú nembeliségét.
- A Lukács - szakirodalomtól eltérően tagoljuk a fiatalkori esztétikát /1907 - 1918/: fenomenológiai /1907 - 1910/, metafizikai /1909 - 1913/ és axiológiai /1912 - 1918/ tárgyrétegre. E három szféra egyre általánosabbá válását egy jellegzetes lukácsi beállítódásban látjuk: az egyetemességre törekvésben.
- A fenomenológiai szférában a dráma lényege: a tragikum: az értelmes élet pusztulásra ítéltetettsége; ezáltal a legmélyebb életproblémák tudatosítása.
- A metafizikai tárgyréteg alapproblémája: a művészet lényegének ismerete. E szférára jellemző a platónikus és kierkegaard-i beállítottság: kétvilágban való gondolkodás és élni akarás. A fiatal Lukács esztétikájának kétvilág - elmélete valóságra /élet, relatív élet, közönséges, polgári élet/ és valóságfeletti létre bontható. A valóságfeletti pólusba behelyettesíthető szerintünk: "az élet", az "abszolút" élet, az "érték" szférája. E valóságfelettségnek megvalósult kultúrái az ókori görögöké és a primitív kereszténységé. Ezzel magyarázható Lukács vonzódása e korok szellemisége iránt. A metafizikai tárgyréteg valóságfeletti, lényegi pólusa több variációban megfogalmazódik; de Lukács valóság és valóságfelettség dualitásának kimondásánál tovább nem jut. E tárgyréteg egy összekötő hidat talál hétköznapi és lényegi lét között: a művészetet.

Így a művészetnek az a küldetése, hogy megvalósítva ábrázolja a lényegi létet. Ezáltal az igazi művészet felveszi a lényegi lét jellemzőit.

- Az axiológiai tárgyréteg a kétvilág - elmélet végső dualitására, a lét - érték ellentétre épül, kantiánus hatást mutatva. A lukácsi kétvilágban a létmozzanatok szükségszerűen összeütköznek az értékmozzanatokkal. A művészet fejlődésének oka: az érték létigénye. Az igazi művészet fő esztétikai kategóriája az esztétikai érték: mely érték és értékmegvalósulás teljes egysége, azaz a kétvilág egysége. A művészet által megteremtett létező lényegbe az alkotó és befogadó az "ugrás lehetősége" által emelkedhet. A művészet végső lényege a fiatal Lukácsnál: a kétvilág dualitásának enyhítése a közvetítés révén.
- Az esztétikum sajátosságában vázolt nembeliségfelfogás feloldja a divergáló, duális jelleget. Nembeliség és partikularitás nem egymást kizáró entitások. Így a szubjektum partikuláris lény és nembeli lény is. A szubjektum nembelisége lehet spontán, nem tudatos /mint minden emberre jellemző munkavégzés, kommunikáció stb./ és lehet tudatos. A szubjektum tudatos nembeli lénnyé válásának egyik lehetősége: az esztétikai tevékenység.
- Az esztétikai tevékenység a katarzis révén olyan viszonyt teremt, mely áthidalja a szakadékot partikularitás és nembeliség között; mivel e viszony az ember lényegére irányul, a nembeli tudat fejlesztésében és előremozdításában tevékenykedik.
- Az Esztétikában a nembeliséget, mint "tükrözött" nembeli létezőt elemzi Lukács. Felvetődik az ontológiai szempontú vizsgálat szükségessége: azaz milyen a művészetek által tükrözött nembeliség realitása, létezése a történelemben.

- A társadalmi lét ontológiájában az ontológiai típusú nembeliségfelfogás marxi interpretációjú.
- A nembeliség kettéválasztódik egyéni - emberi és társadalmi pólusra. A pólusok között nembeli fokozatokat tételez Lukács. Így a néma nembeliség társadalmi szintjének megfelelően az egyén nembeliségi foka az egyediség; a társadalmi lét magábanvalósága az ember partikularitását; míg a társadalom magáértvalósága az ember személyiséggé fejlődését jelenti. E megkettőződött nembeliség ütközéseinek tipikus konfliktusai jellemzik egy társadalom milyenségét.
- Olvastunk szerint a nembeliség harmadik fokozatának nem eredményjeleget kell tulajdonítanunk, mivel ez egy viszony kategória, egyfajta - az emberiség haladásának mozgó mércéje, mely a jobb, értelmesebb, nemesebb elérésnek irányába konvergál.
- Lukács elidegenedés koncepciója a nembeliség megkettőződött fokozatainak konfliktusos eltérésén alapul. A nembeli fejlődés számára így az elidegenedés szükségszerűvé válik.
- A Prolegomena a magábanvaló nembeliséget, mint korunk társadalmi és egyéni formáját árnyalja tovább. A kapitalizmusig a nembeliség társadalmi pólusán végbemenő fejlődése dominál, majd ezután a nembeli fejlődés a szubjektív póluson folytatódik erőteljesebben.
- Nem értünk egyet a szakirodalom azon tendenciájával, miszerint a magáértvaló létnek létszerű eredményjeleget tulajdonítanak. Véleményünk szerint ez egy viszonykategória, mely lehetőséget, törekvést jelent.
- Dolgozatunkban a nembeliség felfogás különböző megoldásaiban, de a probléma azonosságában az életmű folyamatosságát, kontinuitását látjuk igazolva.
- Ebből a nézőpontból nem választható el mereven a fiatal és öreg, az Esztétikát és Ontológiát megíró Lukács nézetrendszere. Lukács teljesebb megértése csak életművének kontinuitásában lehetséges. A nyolcvanas éveiben járó filozófus Lukács teóriába önti az idős esztéta Lukács által felfedezett és a fiatal Lukács által megsejtett nembeli létezőt.

J e g y z e t e k

1. Lukács György: Adalékok az esztétika történetéhez
Budapest, 1953. 454. o. 467.o. 129-130. o.
2. Lukács György: Marxizmus und Stalinizmus. Brief an Alberto Carocci
/Marxizmus és Sztálinizmus. Levél Alberto Caróccinak/
Rowohlt, Reinbek bei Hamburg 1970. 177. o.
3. Lukács György: Megélt gondolkodás - Életrajz magnószalagon.
Budapest, 1989. 165.o.
4. Szerdahelyi István: Lukács György. Budapest, 1988. 222.o.
5. Lukács György: A kritikai realizmus jelentősége ma.
Budapest, 1985. 68. o. 130.o.
6. Lukács György: A magyar irodalom - magyar kultúra.
Budapest, 1970. 77.o.
7. U.o. 37-38. o. 622.o.
8. Lukács György: Ifjúkori művek. Budapest, 1977. 317.o.
9. Lukács György: Curriculum vitae. Budapest, 1982.
9-10.o.
10. U.o.
11. Gondolunk az Előszó a Művészet és társadalom c. kötethez;
az Előszó a Lenin c. kötethez;
Előszó az Utam a Marxhoz c. kötethez; Utószó az Esszék a
realizmusról c. kötethez és a Goethe példája című írások-
ra.
12. Lukács György: Curriculum vitae. Budapest, 1982. 39.o.
13. U.o.
14. U.o. 20.o.

15. Gondolunk:

Fekete Éva: Lukács György esszékorszakának magyar vonatkozásai című tanulmányára, megjelent: Lukács és a magyar kultúra. Budapest, 1982. 47-59.o.

Király István: Lukács György Ady - vonala című tanulmányára, megjelent: Az élő Lukács. Budapest, 1986. 70-78.o.

Novák Zoltán: Thomas Mann és a fiatal Lukács. Budapest, 1988. 75-91. o. című könyvére

16. Lukács György: Curriculum vitae.

Budapest, 1982. 451-453.o.

17. Lukács György: Ifjúkori művek. Budapest, 1977. 204.o.

18. U.o. 281. o.

19. U.o. 287. o.

20. U.o. 395. o.

21. Gondolunk:

Almási Miklós: A fiatal Lukács dráma - és művészetelmélete című tanulmányára, megjelent Színházelméleti Füzetek 11. Budapest, 1979. 5-18.o.

Bacsó Béla: A forma utópiájától az utópia formáig /Lukács György fiatalkori művészetfelfogásáról/ című tanulmányára, megjelent: Literatúra, 1979. 2-3. 279-297.o.

Földényi F. László: A fiatal Lukács című könyvére, Budapest 1980. és a

Tanulmányok a fiatal Lukácsról című tanulmánygyűjteményre, Budapest, 1983.

A filozófia időszerű kérdései 56.

22. Zoltai Dénes: Út a modern filozófia világfogalmához. Új Symposium, 1986/7.

23. Szerdahelyi István: Lukács György Budapest, 1988. 29.o.
24. Gondolunk Lukács György: A kultúrszociológia lényegéről és módszeréről című 1913-ban keltezett tanulmányára, mely a heidelbergi esztétika írásának idején egyetlen szociológiai munka, megjelent: Lukács György: Ifjúkori művek. Budapest, 1977. 614. o. - 622.o.
25. Lukács György: Ifjúkori művek. Budapest, 1977. 385.o.
26. Lukács György: Curriculum vitae. Budapest, 1982. 16.o.
27. U.o.
28. Szerdahelyi István: Lukács György. Budapest, 1988. 44.o.
29. Lukács György: A modern dráma fejlődésének története. Budapest, 1978. 62.o.
30. Lukács György: A modern dráma fejlődésének története. Budapest, 1978. 18-19.o.
31. U.o.
32. Lukács György: Ifjúkori művek. Budapest, 1977. 395.o.
33. Lukács György: A modern dráma fejlődésének története. Budapest, 1978. 56.o.
34. U.o. 27.o.
35. U.o. 31-32.o.
36. U.o. 30.o.
37. U.o. 36.o.
38. U.o. 37.o.
39. U.o.
40. U.o. 38-39.o.
41. Lukács György: Ifjúkori művek. Budapest, 1977. 396.o.
42. Lukács György: A modern dráma fejlődésének története. Budapest, 1978. 43.o.

43. U.o. 46.o.
44. Szerdahelyi István: Lukács György.
Budapest, 1988. 47.o.
45. Lukács György: Ifjúkori művek. Budapest, 1977. 393.o.
46. U.o. 391. - 393. o.
47. U.o. 393. - 395. o.
48. U.o. 412. o.
49. U.o.
50. U.o. 413.o.
51. U.o.
52. U.o. 493. o.
53. Fekete Éva: Lukács György esszékorszakának magyar kultúra. Budapest, 1982. 47.o.
54. Lukács György. Curriculum vitae. Budapest, 1982. 434.o.
55. Heller Ágnes: Portrévázlatok az etika történetéből.
Budapest, 1976. 385-423.o.
56. Hermann István: Lukács György élete. Budapest, 1985.
26-43. o.
57. Lukács György: A regény elmélete.
Budapest, 1975. 500.o.
58. U.o. 499.o.
59. Hanák Tibor: A filozófus Lukács. Magyar Műhely, Párizs,
1972. 29.o.
60. Márkus György: Lukács első esztétikája.
Új symposion, 1986/7-8.
61. Lukács György: Ifjúkori művek. Budapest, 1977. 315-317.o.
62. Tanulmányok a fiatal Lukácsról. A filozófia időszerű kérdései.
56. Budapest, 1983. 9-25. o.

63. Lukács György: Ifjúkori művek. Budapest, 1977. 305.o.
64. U.o. 320.o.
65. U.o. 144-154.o.
66. U.o. 287 - 288. o.
67. U.o. 152.o.
68. Gondolunk:
Kenyeres Zoltán: Lukács György és a magyar irodalom.
Kritika, 1971/3.
Nyíri Kristóf: Ady és Lukács
Világosság, 1978/2
Király István: Lukács György "Ady-vonala". Az élő Lukács.
Budapest, 1986. 70-78.o.
69. Lukács György: Ifjúkori művek. Budapest, 1977. 146.o.
70. U.o. 248.o.
71. U.o.
72. U.o. 250-251.o.
73. Lukács György: A modern dráma fejlődésének története.
Budapest, 1978. 392.o.
74. Lukács György: Ifjúkori művek. Budapest, 1977. 429.o.
75. U.o. 291 - 292.o.
76. U.o. 301. o.
77. U.o. 308. o.
78. U.o. 310 - 312. o.
79. U.o. 496.o.
80. U.o. 493. o.
81. U.o. 503. o.
82. U.o. 516. o.
83. Veres András: A fiatal Lukács tragikum-elmélete és a magyar

- irodalom. Lukács és a magyar kultúra. Budapest, 1982.
64-65. o.
84. Lukács György: A regény elmélete. Budapest, 1975. 500.o.
85. Lukács György: A heidelbergi művészetfilozófia és esztétika. Budapest, 1975. 15. o.
86. U.o. 44-45.o.
87. U.o. 162. o.
88. U.o.
89. U.o.
90. U.o. 169. o.
91. U.o. 171.o.
92. U.o. 166.o.
93. U.o. 27.o.
94. U.o. 60. o.
95. U.o. 267.o.
96. Lukács György: Az esztétikum sajátossága.
Budapest 1985. I. kötet. 586. o.
97. Karl Marx: Gazdasági - filozófiai kéziratok 1844-ből.
Budapest, 1962. 71.o.
98. Lukács György: Az esztétikum sajátossága.
Budapest, 1985. I. kötet 589 - 590.o.
99. U.o. II. kötet 847.o.
100. U.o. II. kötet 881. o.
101. U.o.
102. U.o.
103. U.o.
104. Lukács György: A különösség mint esztétikai kategória.
Budapest, 1985. 337 - 338.o.

105. U.o. 341 - 343.o.
106. U.o. 325.o.
107. U.o. 325 - 326.o.
108. Lukács György: Az esztétikum sajátossága.
Budapest, 1985. II. kötet. 294.o.
109. U.o. II. kötet. 305.o.
110. U.o. II. kötet. 318.o.
111. U.o. II. kötet. 335.o.
112. Lukács György: A társadalmi lét ontológiájáról.
Budapest, 1985. I. kötet. 342.o.
113. U.o. I. kötet. 345.o.
114. U.o. I. kötet. 403. o.
115. U.o. I. kötet. 411.o.
116. Fehér Ferenc - Heller Ágnes - Márkus György - Vajda
Mihály: Feljegyzések Lukács elvtásnak az Ontológiáról.
Magyar Filozófiai Szemle, 1978/1. 108.o.
117. Lukács György: A társadalmi lét ontológiájáról.
Budapest, 1985. II. kötet. 131 - 132. o.
118. U.o. II. kötet 151.o.
119. U.o. II. kötet. 178.o.
120. Zoltai Dénes: Nembeliség és partikularitás. Kritika,
1983/9.
Lendvai L. Ferenc: Esztétikum és etikum. Világosság,
1984/7.
121. Lukács György: A társadalmi lét ontológiájáról.
Budapest, 1985. II. kötet. 1985.o.
122. U.o.
123. U.o. II. kötet. 202. o.

124. U.o. II. kötet. 278.o.
125. U.o. II. kötet. 281.o.
126. U.o.
127. U.o. II. kötet. 282.o.
128. U.o. II. kötet. 333.o.
129. Lukács György - Wolfgang Abendroth: Beszélgetések
Lukács Györggyal. Negyedi beszélgetés. Tájékoztató,
1987/6. 145.o.
130. Fehér Ferenc - Heller Ágnes - Márkus György - Vajda
Mihály: Feljegyzések Lukács elvtásnak az Ontológiáról.
Magyar Filozófiai Szemle, 1978/1. 113.o.
131. U.o.
132. Lukács György: A társadalmi lét ontológiájáról.
Budapest, 1985. II. kötet. 592.o.
133. U.o. II. kötet. 620 - 624.o.
134. U.o. II. kötet. 573. o.
135. U.o. II. kötet: 585.o.
136. U.o. II. kötet. 573.o.
137. U.o. II. kötet. 582.o.
138. U.o. II. kötet. 594.o.
139. U.o. II. kötet. 622.o.
140. U.o. II. kötet. 612.o.
141. U.o. II. kötet. 585.o.
142. U.o. II. kötet. 625.o.
143. U.o.
144. U.o. II. kötet. 622.o.
145. Gondolunk Hanák Tibor: Lukács György és az elidegenedés című
tanulmányára, megjelent: Új Symposion, 1986/6-7.

146. Gondolunk Alberto Scarponi: A kommunizmus mint az elidegenedés meghaladása című tanulmányára, megjelent: Az élő Lukács.
Budapest, 1986. és Roth Endre: Lukács Ontológiája című írására, megjelent: Új Symposion, 1986/6-7.
147. U.o.
148. Lukács György: Curriculum vitae. Budapest 1982.
9-40.o. és 402 - 411. o.
149. U.o. 39.o.
150. U.o. 410.o.
151. Lukács György: A társadalmi lét ontológiájáról.
Budapest, 1976. III. kötet. 46.o.
152. U.o.
153. U.o. III. kötet. 47.o.
154. U.o. III. kötet. 48.o.
155. U.o.
156. U.o. III. kötet. 53.o.
157. U.o. III. kötet. 56.o.
158. U.o. III. kötet. 56-57.o.
159. U.o. III. kötet. 61.o.
160. U.o. III. kötet. 64.o.
161. U.o. III. kötet. 81.o.
162. U.o. III. kötet. 204. o.
163. U.o.
164. Gondolunk például: Karácsony András: Történetfilozófia és politikai stratégia című tanulmányára, megjelent: Magyar Filozófiai Szemle, 1985/1-2.
és Kovács László: A történetiség dimenziói a társadalom - ontológiában című írására, megjelent: Tájékoztató, 1985/2.

165. Bújdosó Dezső: Az ismeretelméleti különössegtől az ontológiai kettős fejlődésig.
1985./A filozófia időszerű kérdései 67./65-68.o.,
166. Lukács György: A társadalmi lét ontológiájáról.
Budapest, 1976. III. kötet. 332.o.

I r o d a l o m

1. Almási Miklós: A fiatal Lukács dráma - és művészetelmélete. Színházelméleti Füzetek 11. Budapest, 1979.
2. Angi István: A lukácsi örökség és az esztétika ma. Korunk, 1985/7.
3. Bacsó Béla: A forma utópiájától az utópia formájáig. Literatúra, 1979. 2-3.
4. Bújdosó Dezső: Az ismeretelméleti különöségtől az ontológiai kettős fejlődésig. A filozófa időszerű kérdései 67. Budapest, 1985.
5. Breter György: Itt és mást. Adalékok Lukács György életművének értelmezéséhez. Bukarest, 1979.
6. Fehér Ferenc - Heller Ágnes: Az esztétika nélkülözhetetlensége és megreformálhatatlansága. Filológiai Közlöny, 1979/3-4.
7. Fehér Ferenc - Heller Ágnes - Márkus György - Vajda Mihály: Feljegyzések Lukács elvtársnak az Ontológiáról. Magyar Filozófiai Szemle, 1978/1.
8. Fehér Ferenc: A dráma történetfilozófiája, a tragédia metafizikája és a nem tragikus dráma utópiája. Irodalomtörténet, 1977/1.
9. Földényi F. László: A fiatal Lukács. Budapest, 1980.
10. Hanák Tibor: A filozófus Lukács. Magyar Műhely, Párizs, 1972.
11. Hanák Tibor: Lukács és az elidegenedés. Új Symposion, 1986/7-8.
12. Hauser Arnold: Találkozásaim Lukács Györggyel. Budapest, 1978.

13. Heller Ágnes: Portrévázlatok az etika történetéből.
Budapest, 1976.
14. Heller Ágnes: Lukács és a Szent család. Új Symposion,
1986./7-8.
15. Hermann István: Lukács György gondolatvilága.
Budapest, 1974.
16. Hermann István: Lukács György élete. Budapest, 1985.
17. Hermann István: A szfinx rejtvénye. Budapest, 1973.
109-113.o.
18. Hermann István: A gondolat hatalma. Budapest, 1978.
19. Karácsony András: Történetfilozófia és politikai str-
tégia. Magyar Filozófiai Szemle, 1985/1-2.
20. Kenyeres Zoltán: "Zrinyitől Adyig, József Attiláig"
Lukács György magyar irodalmi tanulmányai.
Jelenkor, 1985/4-5-6.
21. Kenyeres Zoltán: Lukács György és a magyar irodalom.
Kritika, 1971/3.
22. Kovács László: A történetiség dimenziói a társadalom -
ontológiában. Tájékoztató, 1985/2.
23. Lendvai L. Ferenc: Esztétikum és etikum. Világosság,
1984/7.
24. Lendvai L. Ferenc: Lukács György a társadalmi lét onto-
lógiájáról és a marxi társadalomfelfogás.
Társadalmi Szemle, 1985/3.
25. Leo Kofler: Társadalom és egyén /Interjú, 1967/.
Világosság, 1985/5.
26. Lukács György: A modern dráma fejlődésének története.
Budapest, 1978.

27. Lukács György: Ifjúkori művek. Budapest, 1977.
28. Lukács György: A heidelbergi művészetfilozófia és esztétika. Budapest, 1975.
29. Lukács György: A regény elmélete. Budapest, 1975.
30. Lukács György: Adalékok az esztétika történetéhez Budapest, 1953.
31. Lukács György: A kritikai realizmus jelentősége ma. Budapest, 1985.
32. Lukács György: A különösség mint esztétikai kategória. Budapest, 1985.
33. Lukács György: Az esztétikum sajátossága. Budapest, 1985.
34. Lukács György: A magyar irodalom - magyar kultúra. Budapest, 1970.
35. Lukács György: Marx és Lenin - Az emberi gondolkodás és cselekvés ontológiai alapzatai 1968. Budapest, 1985.
36. Lukács György: Marxizmus und stalinizmus. Rowohlt, Reinbek bei Hamburg, 1970.
37. Lukács György: A társadalmi lét ontológiájáról. Budapest, 1985.
38. Lukács György-Wolfgang Abendroth: Beszélgetések Lukács Györggyel. Negyedik beszélgetés. Tájékoztató, 1987/6.
39. Lukács György: Megélt gondolkodás. - Életrajz magnószalagon. Budapest, 1989.
40. Lukács György: Curriculum vitae. Budapest, 1982.
41. Márkus György: Lukács első esztétikája. Új Symposion, 1986/7-8.
42. Marx, Karl: Gazdasági - filozófiai kéziratok 1944-ből. Budapest, 1962.

43. Márkus György: A lélek és élet – A fiatal Lukács és a kultúra problémája. Magyar Filozófiai Szemle, 1973/5-6.
44. Novák Zoltán: A Vasárnap Társaság. Budapest, 1979.
45. Novák Zoltán: Thomas Mann és a fiatal Lukács. Budapest 1988.
46. Nyíri Kristóf: Ady és Lukács. Világosság, 1978/2.
47. Poszler György: A jéghegy csúcsa és a láthatatlan szisztéma. Jelenkor, 1985/1-2-3.
48. Roth Endre: Lukács Ontológiája. Új Symposion, 1986/7-8.
49. Szerdahelyi István: Lukács György. Budapest, 1988.
50. Szerdahelyi István: A magyar esztétika története 1945-1975. Budapest, 1976.
51. Tamás Attila: Irodalom és emberi teljesség. Budapest, 1973. 277-288.o.
52. Zoltai Dénes: Út a modern filozófia világfogalmához. Új Symposion, 1986/7-8.
53. Zoltai Dénes: Nembeliség és partikularitás. Kritika, 1983/9.
54. Zoltai Dénes: Egy írástudó visszatér. Lukács György 1945. utáni munkásságáról. Budapest, 1985.
55. Lukács és a magyar kultúra című tanulmánykötet. Budapest, 1982.
56. Az élő Lukács című tanulmánykötet. Budapest, 1986.
57. Tanulmányok a fiatal Lukácsról. A filozófia időszerű kérdései 56. Budapest, 1983.
58. A magyar filozófiai gondolkodás a két világháború között. Budapest, 1983.
59. Angyalosy Gergely: A lélek lehetőségei. Budapest, 1986.
60. Gyertyán Ervin: Párbeszéd sokszemközt. Budapest, 1973.